

מאבק הפועלות בענפי הסלילה והבניין, 1920-1940: השתייכות, התבדלות ובניית הכוח

ליאת טאוב

תקציר

בשנות העשרים והשלשים של המאה הקודמת נאבקו נשים ביישוב היהודי העירוני על שילובן בעבודה בענפי הסלילה והבניין. זה היה אחד המאבקים הבולטים של נשים – בכוחות השוק, בעמדות שמרניות ובמאמצים לשימור הדומיננטיות של הגברים, שדחקו אותן לשוליים – כדי להשתלב במרכז הכלכלה והחברה. הישגי המאבק וכישלונותיו כאחד, המוצגים פה לראשונה, הם נדבך חשוב בסיפור ההיסטורי של המאבק המגדרי בכלל, של ענפי הסלילה והבניין בארץ ישראל ושל העובדים בעיר בתקופת המנדט.

בחינה של חמש האסטרטגיות העיקריות במאבק חושפת שני צירי פעולה עיקריים. ציר אחד פעל לפי ההיגיון שהכתיבה תפיסת השוק הקפיטליסטי, ובכללו אסטרטגיות קלאסיות אחדות של מיעוטים בשוק העבודה, המתבססות על ניצול היתרונות של עמדת הנחיתות החברתית והכלכלית, אשר המאמצים מושקעים בהן בעיקר בהשתלבות בעבודה ובמוסדות המארגנים שלה. וציר אחר פעל לפי ההיגיון הפוליטי של בניית כוח ונגזר מתוך פיענוח של מבני הכוח בתנועת העבודה הציונית ושעתוק של אופני פעולה בדלניים.

תנועת הפועלות בכללה וכל פועלת כפרט תמרנו את דרכן בשוק העבודה במרחב המוגבל שבין השתייכות לכלל הפועלים ובין התבדלות מגדרית. במאמר אראה שדווקא תהליכי ההשתייכות לתנועת העובדים קיבעו את מעמדם השולי של נשים בשוק העבודה ואילו תהליכי התבדלות חיזקו את מעמדם הפוליטי ושיפרו את תנאיהן בו.

מילות מפתח: ארץ ישראל בתקופת המנדט, בדלנות מגדרית, היסטוריה עירונית, מאבק מגדרי, מגדר, ענף הבניין, סלילת כבישים

בקיץ 1920 הגיעה לנמל יפו קבוצה של שבע נשים יהודיות צעירות, בנות 17-18, מסטרי (Stryj) שבגליציה. הקבוצה, חבורה מלוכדת מבית, ניגשה להירשם במרכז העלייה וביקשה להישלח יחד לעבודה. באותה עת נקלטו מרבית העולים הצעירים בעבודות של סלילת

* מאמר זה נכתב בעקבות עבודת התזה לתואר שני שכתבתי באוניברסיטת חיפה בהנחייתם הנבונה והנאמנה של פרופ' דני גוטוויין וד"ר גילת גופר.

כבישים, שהיו ידועות כעבודות פיזיות קשות ושהשכר תמורתן נמוך מאוד. תנאי המחיה במחנות העבודה בכבישים היו קשים, והתחלואה הייתה גבוהה. נשים כמעט לא נשלחו אליהם, והצעירות המעטות במחנות הסלילה היו חברות בקבוצות מאורגנות ומעורבות מגדרית ועסקו בעיקר בעבודות השירותים, כמו ניקיון, כביסה ומטבח.¹

אולם הצעירות מסטרי היו נחושות לצאת לעבודה בכבישים כקבוצה, ולא להתפזר בין קבוצות עובדים אחרות. צבי לבנה (ליברמן), שהיה באותה עת פקיד במשרד לקליטת עולים של מפלגת הפועל הצעיר, תיאר בספר הזיכרונות שלו משנת 1959 כיצד הגיעו חברות הקבוצה בוקר אחר בוקר למשרדו ודרשו שישלח אותן לעבודה. לבנה הסתייג. הוא חשש שמא מנהלי העבודה בכבישים ישלחו את הקבוצה כלעומת שבאה, הוא חשש שמא לא יעמדו הצעירות בעומס ובריאותן תיפגע, והוא חשש מתגובת עמיתיו למשרד.²

נחישותן של חברות הקבוצה השתלמה לבסוף. לבנה נכנע, כלשונו, לדרישתן ושלה אותן לעבוד בכביש ג'דה-חיפה,³ מצוידות במכתב אל מנהלי העבודה. כעבור שבועיים בא למשרדו בחור צעיר מעובדי הכביש. 'בלב חרד שאלתי: שמא שמעת אודות שבע נערות מסטרי בעבודת הכביש?' ולבנה נענה: 'לקבוצת "בת שבע" אתה מתכוון? כיצד לא אכירן והן חוללו מהפכה בכביש! כולן עובדות בניפוץ חצץ ומצטיינות מאד, הגיעו לשיא. מכסת החצץ היומית שלהן מגיעה למכסת הבחורים המנוסים והחרוצים ביותר, ולעתים אף למעלה ממנה'.⁴

שנים רבות לפני שכתב לבנה פרסמה עדה פישמן, אחת המייסדות והמנהיגות של תנועת הפועלות, ספר אשר מתעד את שלבי הקמתה והתגבשותה של התנועה. גם פישמן כתבה על הקבוצה מסטרי והסבירה את אופן החשיבה של חברותיה: 'בחורות תמימות אלה, אשר חונכו בקרב "השומר הצעיר" בתוך סביבה של שוויון חברתי, בלי ידיעה ונגיעה כל שהיא עם מלחמת החיים המציאותיים, התפלאו: למה זה דוקא הן האחרונות לעבודה'.⁵ לדעת לבנה ופישמן, מקור המתח שעוררה דרישתן של הצעירות מסטרי לצאת לעבוד בכביש כקבוצה מצוי בפער בין רצונן של חברות הקבוצה לצאת לעבודה פיזית קשה והנחתן התמימה ששוויון מגדרי הוא מציאות החיים ובין ההתנגדות של בעלי תפקידים ופועלים בכבישים לשילוב נשים בעבודות אלו. במילים אחרות, הנחישות שהפגינו חברות הקבוצה ערערה על תפיסות מסורתיות של הפרדת עיסוקים בהתאם למגדר וההתנגשות בין התפיסה התמימה או האידאית שעליה התחנכו ובין מציאות החיים הלא שוויונית היו מקור המתח.

אך הסיפור של קבוצת סטרי מעלה עוד מתח שהתעורר כשניסו נשים להשתלב בעבודות שהשתייכו לשדה ה'גברי', המתח בין השתייכות להתבדלות. מצד אחד חברות

1 צבי לבנה (ליברמן), פרקי העליה השלישית, ספיר גדיש, תל אביב תשי"ח, עמ' 44.

2 שם, עמ' 45.

3 קטע מהכביש שמכונה כיום כביש 75.

4 לבנה, פרקי העליה השלישית, עמ' 44-45.

5 עדה פישמן, תנועת הפועלות בארץ ישראל, הוועד המרכזי של הפועל הצעיר, תל אביב תרפ"ט, עמ' 83.

הקבוצה ראו את עצמן שייכות לתנועת השומר הצעיר ולתנועת הפועלים הציונית, מבחינה רעיונית ומעשית גם יחד, ודרשו לצאת לעבודה כמו שיצאו העובדים הגברים. מצד אחר הן התארגנו בקבוצה נבדלת מבחינה מגדרית. אין בידינו עדות לכך שקבוצת סטרי נקטה במתכוון שיטת פעולה מגדרית, ונראה שנכון לראות בהתארגנותה אסטרטגיה של מהגרות שדבקות זו בזו בשל היכרות מוקדמת. עם זאת, לפעולה המגדרית הייתה עוד משמעות. אילולא התארגנו בקבוצה של נשים בלבד, הן היו מפוזרות לתפקידי שירותים בקבוצות של פועלים או נשלחות כלעומת שבאו ולא מגיעות כלל אל מחנות העבודה בכבישים.

ציר המתח בין השתייכות להתבדלות אינו ייחודי לסיפורה של הקבוצה מסטרי, הוא עובר כחות השני בכל שלבי המאבק על השתלבות פועלות בענפי הסלילה והבניין, שנמשך כל שנות העשרים והשלושים של המאה ה-20 בארץ ישראל המנדטורית. במאמר זה אבקש להציג את המתח בין השתייכות להתבדלות, להסביר אותו במסגרת התאורטית של היסטוריה של מגדר, ולבסוף להציע 'תפנית בעלילה' עם ניתוח חלופי של יסוד הבדלנות כאסטרטגיה במאבק וכפרקטיקה בתנועת הפועלות.

רקע היסטורי

מסוף המאה ה-19 התאפיינו תנועות לאומיות בעיצוב מחדש של תפקידי מגדר בחברה. בתנועה הציונית נעשה ניסיון מודע ואינטנסיבי לשנות את התפיסה המסורתית של תפקידי מגדר, אולם תהליך השינוי סבל ממעצורים, כמו התביעה לנאמנות מוחלטת לפרויקט הלאומי במחיר דחיית המאבק המגדרי. למקומן של נשים בשוק העבודה היהודי בתקופת המנדט יש התייחסות של ממש במחקר ההיסטורי. תוארו בו מנגנוני הבידול התעסוקי לפי מגדר ויש בו התייחסות אחדות למאבקן של פועלות להשתלב בעבודת סלילה ובניין.⁶ מאמר זה הוא ניסיון ראשון במחקר לצלול לעומק המאבק, להבין את היקפיו, את האסטרטגיות ששימשו את הפועלות, את המוסדות שייצגו אותן ואת המתחים שנלוו לאופני הפעולה.

כדי להסביר את צמיחתו של המאבק ואת המוטיבציה של נשים להשתלב בענפי הסלילה והבניין, חיוני להבין את משמעותם הסמלית והמטריאלית של ענפים אלה

6 דפנה יזרעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ ישראל מראשיתה עד 1927', קתדרה, 32 (תמוז תשמ"ד), עמ' 109-140; דבורה ברנשטיין, 'מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות ביישוב העירוני בשנות העשרים והשלושים', שם, 34 (טבת תשמ"ה), עמ' 115-144; הנ"ל, 'אשה בארץ ישראל, השאיפה לשוויון בתקופת היישוב, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1987; ביילי מלמן, 'מן השוליים אל ההיסטוריה של היישוב: מגדר וארץ ישראליות (1890-1920)', ציון, סב, ג (1997), עמ' 243-278; בת שבע מרגלית שטרן, 'גאולה בכבליים: תנועת הפועלות הארץ ישראלית 1920-1939', יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2006; גילת גופר, 'האשה הציונית: הבנית הנשיות בתקופת הראשית של תנועת העבודה 1903-1923', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2009; אלי נחמיאס, 'נשים בחיפה האדומה: בחינת ראשיתה של התארגנות נשית בחיפה בתקופת המנדט הבריטי', [חמו"ל], חיפה 2009.

בשוק העבודה היהודי בשנים הנדונות. כאמור, בראשית שנות העשרים הייתה סלילת כבישים הענף היחיד כמעט שקלט עובדים חדשים. מראשית שנות העשרים עד סוף שנות השלושים היה ענף הבניין אחד מענפי התעסוקה המרכזיים, לפרקים המרכזי ביותר, במשק היהודי העירוני. כך היו עבודות הסלילה מסגרת הקליטה הכלכלית הראשונית עד 1922, ומאותה שנה החליפו אותן עבודות הבניין, שהתרכזו בערים הגדולות, תל אביב-יפו, חיפה וירושלים.⁷

מרכזיותם של ענפים אלה הושפעה גם מהשקעות ההון. ענף הסלילה היה תלוי בעיקרו בהשקעות של ממשלת המנדט. בראשית שנות העשרים הביא מחסור בדרכים ראויות להשקעה גדולה בסלילת כבישים, שהייתה למקור התעסוקה המרכזי למהגרים שהגיעו בעלייה השלישית.⁸ ענף הבניין הושפע בראש ובראשונה מזרימת הון פרטי, רובו הון של העולים עצמם. עם זאת, בשנות העשרים, וביתר שאת בשנות השלושים, השקיעו הן ממשלת המנדט והן המוסדות הציוניים הון רב בבנייה של מוסדות ממשלתיים ומוסדות ציבור ובמידה מסוימת גם בבנייה למגורים.⁹

פועל יוצא מהשקעות ההון היה כושר קליטת העובדים של ענפים אלה. עד שנות השלושים, שאז העלתה תנופת התפתחות בתעשייה ובחקלאות את הביקוש לעובדים גם בתחומים אלה, לא היו כמעט מתחרים לענף הבניין ולעבודות הסלילה מבחינת היקף ההעסקה. בשל הביקוש הגבוה לעובדים בענף הבניין עלה בשנות השלושים השכר בו על השכר בכל הענפים שעבדו בהם פועלים, מקצועיים ולא מקצועיים.¹⁰

נדבך אחר שראוי להזכיר הוא הסטטוס הגבוה של עבודה פיזית קשה ועבודה יצרנית בחברה החלוצית.¹¹ במדד היוקרה של העבודה החלוצית המגשימה היו עבודות הסלילה

7 גדעון ביגר, מושבת כתר או בית לאומי, השפעת השלטון הבריטי על ארץ ישראל 1917-1930, בחינה גיאוגרפית היסטורית, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1983, עמ' 98-114; יעקב מצר ועודד קפלן, משק יהודי ומשק ערבי בארץ ישראל, תוצר, תעסוקה וצמיחה בתקופת המנדט, המכון למחקר כלכלי בישראל על שם מוריס פאלק, ירושלים 1990, עמ' 75-85; נחום גרוס, לא על הרוח לבדה, עיונים בהיסטוריה הכלכלית של ארץ ישראל בעת החדשה, מאגנס, ירושלים תש"ס, עמ' 233-264; דן גלעד, כלכלת הישוב בתקופת המנדט, מרכז ההסברה, שירות הפרסומים, תל אביב 1990, עמ' 54-55.

8 גרוס, שם, עמ' 173-175; איתמר ארבל, 'מנדט לסלילת הדרך, מדיניות סלילת הכבישים של ממשלת המנדט בין השנים 1920-1925 והשפעתה על הישוב היהודי בפלשתינה', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2015, עמ' 17, 32.

9 נדב הלוי, בנקאי לאומה בהתחדשותה, תולדות בנק לאומי לישראל, חלק II, תחת שלטון הבריטים, מסדה, רמת גן 1977, עמ' 122; Jacob Metzger and Oded Kaplan, 'Jointly but Severally: Arab-Jewish Dualism and Economic Growth in Mandatory Palestine', *The Journal of Economic History*, 45 (1985), p. 336.

10 מ' [מרדכי] נמירובסקי, ו' [וולטר] פרויס, המצב הכלכלי בארץ ישראל לראשית 1932, דבר, תל אביב 1932, עמ' 83-84.

11 מידת היוקרה שיוחסה לענפי עבודה שונים הייתה תלויה בקושי הפיזי וברווח הצפוי. אביגיל פז ישעיהו, 'אנשים ובעיקר נשים בגדוד העבודה', ישראל: כתב עת לחקר הציונות ומדינת ישראל, היסטוריה, תרבות, חברה, 5 (2004), עמ' 151-177.

והבניין שניות רק לחקלאות. וכך, היצע העבודה הרחב, התגמול הגבוה והיוקרה החברתית יכולים להסביר את השאיפה של נשים להשתלב בענפי הסלילה והבניין. בהתנגדות למימוש שאיפה זו יש לראות שילוב בין תחרות על מקומות עבודה שנהנו מעדיפות כלכלית וחברתית ובין הגנה על תפקידי מגדר מסורתיים.

גילויי ההתנגדות אפיינו את כל תקופת המאבק ואת כל הגורמים שהיו מעורבים בענפי הסלילה והבניין – החל בפקידי המשרדים הקבלניים ובמוסדות ההסתדרות, המשך במנהלי העבודה בכבישים, בקבלני הבניין, בבעלי הבתים, בבעלי המקצוע בענף הבניין ובחברי האגודות המקצועיות וכלה בפועלים. נשים שביקשו להשתלב בעבודות סלילה ובניין נתקלו בעמדות שמרניות שחסמו את דרכן לרכוש מקצוע, לקבל עבודה, להתאגד, להשתכר כראוי ולזכות ביוקרה החברתית.

שלושה סוגים של הצדקות היו למתנגדים: הצדקות פטרוניות, שנגעו להגנה על בריאותן, על בטיחותן ועל ביטחונן של נשים; הצדקות מעשיות, שנגעו ליכולת פיזית פחותה של נשים ולהשלכותיה הכלכליות; והצדקות נורמטיביות, שלפיהן עבודת נשים במקצועות 'גבריים' היא מצב לא 'טבעי'. המשותף לכל המתנגדים היה היצמדות לעמדה שמרנית של הפרדת עיסוקים מסורתית. כך סיכמה זאת עדה פישמן ב־1921: 'הסיבה העיקרית להגבלת כניסתן לעבודות הנ"ל [כבישים ובניין] היא הפזמון הישן נושן: הַחֲבֵרָה – גם זו המתחדשת – אינה יכולה בכל זאת להתרגל לפגוש את הבנות בעבודות כאלה שהסבתות שלנו לא עבדו בהן'.¹² את המאבק על השתלבות בעבודות הסלילה והבניין אפשר לחלק לשלוש תקופות עיקריות. החלוקה מתבססת על שינויים באסטרטגיות המאבק, באוכלוסיית הפועלות השותפות לו ובהנהגתו, והיא תוכל לסייע בהבנת הדינמיקה של מהלכי ההשתייכות וההתבדלות שאפיינו את התקופות השונות.

השלב הראשון במאבק (1920-1923) מקביל לתקופה שהשקיעו הבריטים משאבים בסלילת כבישים בין־עירוניים. מחנות העבודה בכבישים היו מקור תעסוקה עיקרי למהגרים החדשים, ולכן שם התרכזו המאבק. המרחק ממרכזי ההנהגה והראשוניות של המאבק קבעו את אופיו המבוזר. באותו שלב היה המאבק אוסף של יוזמות עצמאיות מקומיות של פועלות עם מוטיבציה גבוהה להשתלב בעבודה. מועצת הפועלות, שהוקמה ב־1921 ומנהיגותיה פעלו בערים, שימשה באותה תקופה בעיקר גורם חיצוני תומך ומתעד. בשלב השני, עם המעבר ממחנות העבודה בכבישים לערים בשנים 1922-1923 עד סוף העשור, ובעת שהועברו רוב עבודות הסלילה לערים ולפריפריה הקרובה אליהן והחלה תנופת בניין, התרכזו מרבית הפועלות בשלוש הערים הגדולות: תל אביב־יפו, חיפה וירושלים. אוכלוסיית הפועלות נעשתה באותה תקופה מגוונת יותר, בייחוד באמצע העשור. עקב גידול האוכלוסייה בערים והמשבר הכלכלי באמצע שנות העשרים (1925-1928), חיפשו נשים עירוניות רבות פתרון למצוקת האבטלה בעבודות הסלילה והבניין. מעורבותה הגוברת של מועצת הפועלות במאבק שינתה את צביונו, והוא הלך ונעשה ריכוזי ומאורגן

12 עדה פישמן, 'לשאלת העובדת', **הפועל הצעיר**, 11.11.1921, עמ' 13.

יותר. למאבק המאורגן היה יתרון חשוב בתהליך רכישת המקצוע של פועלות בענף הבניין בשל יכולתה של מועצת הפועלות לגייס משאבים להכשרה מקצועית. באותה תקופה נעשו כמה מתחומי העיסוק בענפי הסלילה והבניין מקובלים עבור פועלות, וכמה מהם אף תוגו במידה רבה כתחומים 'נשיים'.

צמיחה כלכלית נמרצת בתחילת שנות השלושים סימנה את ראשיתו של השלב השלישי במאבק (1930-1939). הצמיחה הביאה לתנופה בענף הבניין ואפשרה לנשים רבות להיכנס לשוק העבודה, לרכוש מקצוע ולייצב את מעמדם בענף הבניין. גם הישגי המאבק בשנות העשרים תרמו להשתלבות נשים בעבודה בשנות השלושים. השפל הכלכלי במחצית השנייה של אותו עשור שינה שוב את הרכבה של אוכלוסיית העובדות. נשים נשואות יצאו לשוק העבודה כדי להקל את מצוקת הפרנסה והשתלבו בדרך כלל בעבודות ציבוריות לא מקצועיות בשכר נמוך.

מועצת הפועלות, שכבר קנתה אחיזה גמורה בניהול המאבק ובהנהגתו, שינתה בהדרגה את יחסה אליו באותו עשור. שינויים פנימיים בתוך תנועת הפועלות הקהו את עוקצו הרדיקלי ואת צביונו המאגר של המאבק ועיצבו אותו מחדש ככלי להקלה זמנית בלבד של מצוקה כלכלית.

מבחינה מספרית, אפשר להעריך שבמחצית הראשונה של שנות העשרים השתתפו בעבודות בכבישים כמה מאות עובדות, שהיו בין עשרה ל-15 אחוזים מכלל העובדים בכבישים. כמחציתן (שבעה עד שמונה אחוזים) השתתפו בעבודות הסלילה, והמחצית האחרת – בעבודות שירות (כגון מטבח וכביסה).¹³ בענף הבניין עבדו בכל עת בעשורים המדוברים בין כמה עשרות לכמה מאות פועלות. באמצע שנות השלושים הגיעו המספרים לשיא של כ-700-800 פועלות בניין, שהיו כחמישה-שישה אחוזים מכלל העובדים בבניין. מהן 65 אחוזים בערך היו בעלות מקצוע. אחוזים אלה דומים לבעלי המקצוע בקרב פועלי הבניין הגברים.¹⁴

13 הנ"ל, תנועת הפועלות בארץ ישראל, עמ' 84; מרדכי סבר וחיה שלום שטרן, הוועידה השניה של ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל, ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, תל אביב 1923, עמ' 101.

14 תוצאות מפקד העובדים, פנקס הסתדרות העובדים בארץ ישראל, ירושלים 1922, טבלה ב; המפקד השני של העובדים העברים בארץ ישראל, הסתדרות העובדים העברים הכללית בארץ ישראל, הוועד הפועל, תל אביב 1926, טבלה 5; דוד גורביץ, דין וחשבון וסכומים כלליים על מפקד העובדים העברים, המחלקת הסטטיסטיות של הסוכנות היהודית לארץ ישראל וההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל, [דפוס הארץ] 1930, טבלה 63; המפקד הכללי של העובדים העברים בא"י, פנקס ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל, תל אביב 1938, טבלה 20-21; ידיעות מחלקת העבודה (למצב האיש העובדת בארץ), יולי 1926, ארכיון תנועת העבודה, מכון לבון (להלן: אה"ע), IV-230-5-57; ב' חייקנה [בת שבע חייקין], 'דו"ח המזכירות, מושב מועצת הפועלות', דבר, 22.11.1926, עמ' 3; ו' פריס, 'תוצאות המפקד', שם, 17.1.1927, עמ' 2-3; תוצאות מספירות העובדות בבתי מלון, בתי אוכל, בתים פרטיים, בתי חולים וחלק מבתי המלאכה, פברואר 1928, אה"ע, IV-230-26-29B; מ' נמירוסקי, הפועלת העירונית לפי

אסטרטגיות במאבק

בידול תעסוקתי לפי מגדר¹⁵ הוא אחד האופנים שנשמרת בהם חלוקת הכוח בחברה המודרנית. באמצעות יצירה של שתי קטגוריות נורמטיביות – עבודות של גברים ועבודות של נשים – הודרו נשים ממגוון עיסוקים ותפקידים שהיו בהם תגמול כספי גבוה, יוקרה ועמדות כוח. במאבק על עבודות הסלילה והבניין התמודדו פועלות הן עם חסם נורמטיבי להשתלב בעיסוק 'גברי', הן עם חסם פיזי בשל אופי העבודה. האסטרטגיות במאבק התפתחו כדי להתמודד עם שני החסמים הללו.

בראשית המאבק התגבשו אופני פעולה שדרשו מנשים מה שכינתה עדה פישמן חלוציות כפולה. ראשית היה על הפועלת לפרק את דפוסי החשיבה המגדריים המגבילים שלה עצמה, ואז לצאת למאבק בבידול המגדרי. לשם כך, הסבירה פישמן, 'עליה להאמין קודם כל בכוחות עצמה ולכבוש את האמון בשוק: כי גם לה ידיים עובדות, ולסגל לעצמה ענפי עבודה חדשים מחוץ למקובל ולרגיל. כל זה דורש אוצרות כח, ורק על ידי יצירת תנועה צבורית כבירה [...] אפשר יהיה להתגבר על הרגלי הדורות ולצאת אל המרחב'.¹⁶ בשלבים שאחרי כן במאבק, עם הגברת מעורבותה של מועצת הפועלות, אפשר להבחין באסטרטגיות משוכללות יותר, שדרשו רמת ארגון גבוהה יותר. את האסטרטגיות הללו אפשר לחלק לאסטרטגיות של השתייכות, שהמאמצים בהן הופנו בעיקר להשתלבות בקבוצות עבודה מעורבות מגדרית ובתנועת הפועלים הכללית, ולאסטרטגיה של התבדלות, שהחלה כמסגרת עוקפת התנגדות והתפתחה לחלופה בעלת עוצמה משלה. עם זאת, יש לזכור שלהבדיל מהחלוקה החדה האפשרית במחקר בזכות תהליכים של הפשטה בדיעבד, המציאות הייתה מורכבת יותר. במציאות ההיסטורית התקיימו רצף בין השאיפה להשתייך להכרה ביתרונותיה של ההתבדלות וכן רצף מפעולות שכוונו להשתייכות עד בדלנות גמורה. נשים שונות פעלו לפי צורכיהן ויכולותיהן ונעו על פני הרצף לפי המטרות שהציבו לעצמן והאפשרויות שהיו פתוחות בפניהן.

אסטרטגיה ראשונה – עבודות של נשים

בדיון הציבורי על השתתפותן של פועלות בשוק העבודה בתוך החברה הפועלית התבסס עוד בראשית שנות העשרים המונח 'עבודות מתאימות לפועלות' לציון הקטגוריה עבודות של נשים. פעילות בתנועת הפועלות אימצו את ההפרדה המגדרית במקום לדחות אותה. עמדה ראלית בנוגע ליכולותיהן של מרבית הפועלות ושימוש בנימוקים של הפרדת

מפקד העובדים ב' 1929, אה"ע, IV-230-5-14B; 'הפועלת בת"א וכיפו', 1929, אה"ע, IV-230-2-7; מספרים על הפועלות בערים, 1929, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), S9/1082/1; ממועצת פועלי חיפה למזכירות מועצת הפועלות, 15.12.1929, אה"ע, IV-230-2-10; הרכב ציבור הפועלות בארץ, דבר הפועלת, 1 (25) שנה ג, 5.4.1936, עמ' 31.

Gender based occupational segregation 15

עדה פישמן, 'עבודה לעובדת', הפועל הצעיר, 5.6.1925, עמ' 5. 16

עיסוקים בין נשים לגברים, כדי לייחד לנשים מרחב שהן לא תיאלצנה להיאבק בו על מקומן, הציבו את הרעיון של עבודות מתאימות לפועלות ככלי בשדה המאבק על עבודות הסלילה והבניין. דוגמה מובהקת לשימוש בכלי זה היא הדרישה של מנהיגות במועצת הפועלות לשריין לפועלות את העבודות הקלות יותר בענף הבניין. הדרישה הופנתה למוסדות ההסתדרות שעסקו בהפניית פועלים לעבודה, שכן למועצת הפועלות לא ניתן המנדט לעסוק בכך עצמאית.¹⁷

יתר על כן, אמנם הקטגוריות הנורמטיביות עבודות של גברים ועבודות של נשים שימשו לרוב להדרת נשים מתחומי עיסוק, אבל היה בהן גם יתרון מובנה: כניסה מסיבית של נשים למקצוע מסוים סימנה אותו לרוב כ'נשי', ולכן הפחיתה את מידת המשיכה של גברים אליו. איתור מרחבים כאלה בתוך ענפי הסלילה והבניין, תוך כדי תיוג תחומים בתור עבודות של נשים, הפחית את ההתנגדות והתחרות ואפשר לנשים להשתלב.

רות מילקמן, סוציולוגית אמריקנית שניתחה את תעסוקת הנשים בתקופת המשבר הכלכלי הגדול בארצות הברית בשנות השלושים, ציינה שבשלבים הראשונים של המשבר פגעה האבטלה בגברים יותר מאשר בנשים. מילקמן הסבירה שבידול תעסוקתי אפשר לנשים לשמור על מקומות העבודה שלהן בתחומי עיסוק 'נשיים', שכן לא הייתה ניעות בתעסוקה של עובדים ממקצועות 'גבריים' אל מקצועות 'נשיים'. מצוקת האבטלה של נשים גברה רק כאשר התמשך המשבר והועצמה התחרות על מקומות עבודה בין הנשים עצמן.¹⁸ תופעה דומה התקיימה בתקופת המשבר הכלכלי בארץ ישראל במחצית השנייה של שנות העשרים. המשבר הביא לפיטורי עובדים רבים ולירידה באחוז הגברים העובדים, ובו בזמן עלה עלייה מתונה אחוז הנשים העובדות, ועלייה זו הייתה מובהקת יותר בקרב נשים רווקות.¹⁹

כך, גידור של עבודות בענפי הסלילה והבניין באמצעות התיוג עבודות של נשים, ובראשן ניפוץ חצץ וריצוף מדרכות, נעשה עוד כלי במאבק. הסיבה לכך שבמחצית הראשונה של שנות העשרים נהיה בהדרגה ניפוץ החצץ עבודה של נשים נעוצה כנראה בכך שבפני גברים היו פתוחות אפשרויות תעסוקה בשכר גבוה יותר. כוחה של ההבניה החברתית, שהתגבשה במשך שנים אחדות, ניכר במשבר הכלכלי של אמצע שנות העשרים, שאז למרות התגברותה של התחרות על מקומות העבודה, נותרה עבודת הניפוץ בתודעת הציבור כתחום של נשים. פרשת כבישי שכונת מרכולת משנת 1926 יכולה להדגים עד כמה זוהתה עבודת החצץ בתור עבודה של נשים. סלילת הכבישים בשכונת מרכולת בתל אביב בוצעה במימון עצמי של תושבי השכונה. עבודת החצץ דרשה כמאה עובדים,

17 עדה מימון, 'לשאלת הפועלת, בוועידה החקלאית, ה' שבט תרפ"ו, 23 בינואר 1926', בתוך: יהודה ארז (עורך), *לאורך הדרך, מבחר דברים ואיגרות*, עם עובד, תל אביב 1972, עמ' 128-133; פישמן, *תנועת הפועלות בארץ ישראל*, עמ' 98-104.

18 Ruth Milkman, 'Women's Work and Economic Crisis: Some Lessons of the Great Depression', *Review of Radical Political Economics*, 8 (1976), pp. 75-80

19 מ' נמירבסקי, הפועלת העירונית לפי מפקד העובדים ב-1929, אה"ע, IV-230-5-14B.

והחלטת התושבים לשכור קבלנים ערבים הייתה עתידה להעביר אותה לעובדים מחוץ לעיר. עקב כך התעוררה מחאה בקרב פועלים ופועלות, שדרשו להשאיר את העבודה בעיר ובידי הפועלות. לאחר שמנעו המוחים פריקה של חצץ שנופץ מחוץ לעיר נעתר הקבלן לדרישתם, ו-65 עובדות ניפצו את החצץ.²⁰

דוגמה אחרת אפשר למצוא בדבריה של לאה ברקן, חברת ועדת הפועלות בתל אביב, שהכריזה באחת משיבות ועידת הפועלות השלישית: 'כבשנו ענפי עבודה בעיר כמעט במונופולין (חצץ)'.²¹ ברקן ליוותה את המאבק בכבישי מרכולת, ולאחר סיום הפרשה פרסמה רשימה קצרה בעיתון דבר, ובה הדגישה את תרומתן של ה'מחצצות, שבעמל לא יתואר כבשו את המקצוע' לשמירה על 'עבודה עברית'.²²

מה שהחזיר את ייצור החצץ לבסוף לידי עובדים גברים היה המכונה לניפוח חצץ. הפועלות הצליחו לגבור על עובדים בשנות השפל תוך כדי שמירה על תיוג 'נשי' וגברו על עבודה זולה²³ בזכות החבירה למאבק על עבודה עברית, ואולם הן לא יכלו למכונה שייצרה חצץ בזול ובהפעלתם של עובדים ערבים, כולם גברים.²⁴

אסטרטגיה שנייה – שכר נמוך

ביטוי אחר לבידול תעסוקתי לפי מגדר הוא הפרשי שכר בין גברים לנשים שממלאים תפקידים דומים. הפרשי שכר בין פועלות לפועלים היו מקובלים וגלויים במשק הארץ-ישראלי בשנות העשרים והשלושים.²⁵ העסקה של פועלות בעבודות 'של גברים' נחשבה ניסוי חברתי שכרוך בסיכונים כלכליים. לפיכך, פגיעה בשכר הפועלות נחשבה אמצעי סביר למזעור הנוזקים האפשריים.²⁶ אף שהפרשי שכר פגעו בכושר ההשתכרות של נשים ובעצמאותן הכלכלית,

20 'פועלות דורשות עבודה', דבר, 12.2.1926, עמ' 4; 'הפועלות', שם, 24.2.1926, עמ' 1; 'הפועלות לוחמות על זכות העבודה', שם, 23.2.1926, עמ' 1; 'טננובים, כבישי "מרכולת"', שם, 11.3.1926, עמ' 3; 'הנ"ל, "שאלה גלויה למועצת פועלי יפו"', שם, 31.3.1926, עמ' 3; 'עבודת הפועלות בחצץ', שם, 26.8.1926, עמ' 4.

21 'הערב', שם, 14.3.1926, עמ' 1; 'ועידת הפועלות', שם, 25.4.1926, עמ' 3.

22 'ל' ברקן, 'עבודת החצץ ע"י מי תעשה', שם, 25.10.1926, עמ' 3.

23 כינוי מקובל בן התקופה לעבודה שנעשית בידי פועלים ערבים, שדרשו שכר נמוך לעומת פועלים יהודים ולעתים אף לעומת פועלות יהודיות.

24 למשל: 'מפעלות סולל בונה ב-1926', דבר, 3.9.1926, עמ' 10; פרוטוקול הישיבה בעניין משק של 200 פועלות בסביבת נס ציונה, 23.3.1926, אצ"מ, S9/1800/2; 'חבלי גידול', דבר, 29.8.1941, עמ' 4.

25 המפקד השני של העובדים העברים בארץ ישראל, הסתדרות העובדים העברים הכללית בארץ ישראל, הוועד הפועל, תל אביב 1926, טבלה 26; המפקד הכללי של העובדים העברים בא"י, פנקס ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל, תל אביב 1938, טבלאות 34-41; 'עובדים ועבודה', ידיעות תל אביב, 15.10.1936, עמ' 106.

26 דבורה ברנשטיין, 'החלוצה בין הדוידים, מעמדן של נשים בכוח העבודה בתקופת היישוב', מגמות, 1983, עמ' 7-19.

כחלק מן המאבקים להשתלבות בשוק העבודה, פערי השכר היו גם יתרון, שכן לעתים הצליחו נשים להיכנס לשוק העבודה בזכות היותן כוח עבודה זול. האינטרס של פועלות להשתלב בענף הבניין הביא למינוף הפרשי השכר כאסטרטגיה. יתר על כן, בשנות העשרים התבטאו מנהיגות במועצת הפועלות בזכות הוויתור על שכר שווה כאמצעי להשתלב בעבודות הכבישים והבניין. בשנות השלושים, בעת שהתבסס המונח 'שכר הפועלת' בשוק העבודה, אימצה מועצת הפועלות את האסטרטגיה של שכר נמוך כמדיניות מעשית, לצד הצהרות עקרוניות על מאבק לשוויון מגדרי בשכר.²⁷

אסטרטגיה שלישית – התמקצעות

חשוב לציין שהשוואה של נתוני השכר בין ענפי תעסוקה שונים מלמדת כי השכר בענף הבניין היה גבוה הרבה יותר משכר הפועלות בענפים אחרים. מפקד העובדים שנערך ב-1930 מגלה נתון מעניין אחר. שכרן של פועלות פשוטות היה נמוך משכר הפועלים הפשוטים, ואולם כמה מבעלות המקצוע (בעיקר בצבעות ובריצוף) הגיעו לדרגות השכר הגבוהות, אפילו יחסית לבעלי המקצוע הגברים.²⁸ נוסף על כך, עבודה מקצועית בענף הבניין סייעה לפועלות להתגבר על החסם הפיזי בעבודה, שכן רמת השחיקה הפיזית במרבית העבודות המקצועיות הייתה נמוכה לעומת השחיקה בעבודות לא מקצועיות. עם זאת, השכר הגבוה ורמת השחיקה הנמוכה היו גם גורמים שהגבירו את התחרות על עבודות מקצועיות והחריפו את ההתנגדות לשילוב נשים. הגורם המגביל העיקרי בקבלת הכשרה מקצועית לפועלות היה התנגדותם של בעלי מקצוע לקבל נשים להתלמדות. בראש המתנגדים היו בעלי המקצוע המאורגנים בהסתדרות. בעלי המקצוע פעלו בשוק תחרותי, בענף שסבל מתנודות חריפות, ונשכרו לפרויקטים מוגבלים בזמן, ולפיכך הובטחה פרנסתם לתקופות קצרות בלבד. בצירוף ההתנגדות הנורמטיבית להעסקת נשים במקצועות 'גבריים', הגנו בעלי המקצוע על עבודתם מתחרות נוספת.²⁹ בראשית שנות העשרים פנו פועלות לקבל הכשרה מבעלי מקצוע פרטיים (לא מאוגדים), בסיוע הלוואות שגייסה מועצת הפועלות לתשלום שכר הלימוד. בשלב שאחרי כן הכשירו נשים שהתמקצעו את הדור הבא של הפועלות. מאמצע שנות העשרים התפתח במועצת הפועלות מנגנון גיוס הלוואות ממחלקת העבודה בהנהלה הציונית לשם הכשרה מקצועית, רכישה של כלי עבודה ומימון הקיום של הפועלת בתקופת ההכשרה.³⁰

27 למשל: פישמן, תנועת הפועלות בארץ ישראל, עמ' 102; יוכבד בת רחל (תרשיש), בנתיב שהלכתי, פרקי חיים ומוקדי פעילות, מכון טבנקין לחקר ולימוד הקיבוץ, תל אביב תשמ"א, עמ' 26; פרומה טיגר, 'בעבודה', דבר הפועלת, 9, שנה א, 28.11.1934, עמ' 16.

28 גורביץ, דין וחשבון וסכומים כלליים על מפקד העובדים העברים, טבלה 69.

29 'קבוצת המרצפות', בתוך: ליליה בסביץ ויוכבד בת רחל (אספן), חברות בקיבוץ, קובץ ראשון, הקיבוץ המאוחד, עין חרוד תש"ד, עמ' 292-294; פישמן, תנועת הפועלות בארץ ישראל, עמ' 105-106; הניה מ' פקלמן, חיי פועלת בארץ, אוטוביוגרפיה, דביר, תל אביב 2007, עמ' 95-96.

30 למשל: ממועצת פועלי יפו אל מחלקת העבודה של ההנהלה הציונית, 5.6.1925, אצ"מ, S9/1806;

בראשית שנות השלושים, עקב קשיי תקציב בהנהלה הציונית שגרמו שינוי בסדרי העדיפויות של מועצת הפועלות (ועל כך בהמשך הדברים), הצטמצמו אפשרויות ההכשרה לנשים בענף הבניין. למרות זאת, במפקד העובדים שהתקיים ב־1937 נמנו כמעט 300 פועלות מקצועיות בבניין, ובראשן צבעיות, מְרַצְפוֹת, נגריות בניין, טייחות, בנאיות וטפסניות. נשים מעטות מהן נכנסו לתפקידי משגיחות ומנהלות עבודה.³¹ אפשר להניח שכוחות השוק בתקופת השגשוג של אמצע העשור ופעילות מקומית במועצות הפועלים אפשרו את השתלבותן של נשים בהכשרה ובעבודה מקצועית.

אסטרטגיה רביעית – השתלבות בעבודה המאורגנת

שתי שיטות התארגנות שימשו לחלופין את העובדים בענף הבניין. בשנות העשרים התארגנו העובדים במה שכונה בשעתו קיבוצי הבניין: קבוצות קבלניות שיתופיות שקיבלו לאחריותן חלקים בעבודת הבניין, ובכלל זה חומרים וכלי עבודה. קבוצות אלו היו מאורגנות בהסתדרות פועלי הבניין הארצית. לעובדים ולעובדות כאחד הייתה חברות בקיבוצי הבניין דרך כמעט בלעדית להשתלב בענף.

את ההתנגדות לקליטתן של פועלות בקיבוצי הבניין ביססו חברי הקבוצות על טיעונים כלכליים. בלבה של ההתנגדות המוצהרת עמד החשש שמא יהיו הספקי העבודה של נשים נמוכים בשל מגבלות פיזיות ויגרמו לקבוצה הפסדים שאינה יכולה לספוג. עם זאת, אין להתעלם ממניעים אחרים שתדלקו את ההתנגדות, כמו הרצון לצמצם את התחרות על מקומות עבודה ולהגן על דגם הגבריות בחברה החלוצית. הדרה של פועלות מחברות בקבוצות העבודה הייתה כלי לשמירת ההפרדה בין התחום ה'גברי' לעיסוקים 'נשיים'. אף שפועלות אחדות בחרו להיאבק על מקומן בקבוצות הקבלניות והצליחו להוכיח כישורי עבודה גבוהים, שערי הקבוצות היו סגורים בפני מרבית הנשים. עם התמסדות המאבק באמצע שנות העשרים ניסתה מועצת הפועלות לצרף פועלות לקיבוצי הבניין באמצעות כפיית עקרון השוויון 'מלמעלה'. לשם כך קיימו נציגותיה משא ומתן עם דרג הפקידות בסניפים שונים של הסתדרות העובדים. מחלקת הפועלות שעל יד מועצת פועלי יפו למשל הגיעה ב־1926 להסכם עם סניף הסתדרות פועלי הבניין שלפיו תישא מועצת הפועלות בעלות ההכשרה המקצועית של הפועלות תמורת קליטתן בקיבוצי הבניין בעיר.³² לאסטרטגיה של כפיית עקרון השוויון 'מלמעלה' היו הישגים מסוימים, אך הם היו מוגבלים בהיקפם. לפי הנתונים, מספרן המוחלט של הפועלות בענף הבניין ב־1926 גדל

³¹ ט"י בשם מועצת הפועלות אל מחלקת העבודה של ההנהלה הציונית, י"ט בסיוון תרפ"ה, אה"ע, 118-5-230-א; מההנהלה הציונית אל מועצת הפועלות, 14.7.1926, אה"ע, 228-5-230-א; ממחלקת העבודה בהנהלה הציונית אל המחלקה הכספית, 21.9.1926, אצ"מ, S1/1186; ממועצת פועלי ירושלים אל מחלקת העבודה של ההנהלה הציונית בארץ ישראל, 22.12.1925, אצ"מ, S9/1806.

³² המפקד הכללי של העובדים העברים בא"י, פנקס ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל, תל אביב 1938, טבלה 21.

³³ 'פועלות לקבוצת הבניין', דבר, 13.1.1926, עמ' 4; מה' גלנר אל ח' שפרינצק, 1926, אצ"מ, S9/1806.

לעומת 1924, אך אחוז הפועלות מכלל הפועלים הצטמצם. יתר על כן, הצטרפות החברים אל קיבוצי הבניין הייתה תהליך שנתלה בעיקר בתנודות בענף, ואילו הצטרפות חברות הייתה כרוכה במהלך מאורגן, במשא ומתן ובפשרה על תנאי ההכשרה.³³

בשנות השלושים חדלה הסתדרות פועלי הבניין הארצית מפעולתה, והאגודות המקצועיות נעשו הגורם החשוב בארגון העבודה בענף.³⁴ בשל כך החליפו האגודות המקצועיות את קיבוצי הבניין בארגון העבודה. קשה להגזים בחשיבותה של החברות באגודות המקצועיות. בשנות השלושים העניקו האגודות לחבריהן הזדמנות להכשרה מקצועית, הקנו הרגשת השתייכות לקבוצת עמיתים, פתחו אפשרויות תעסוקה וסיפקו הגנה על תנאי העבודה, ובהם על שכר מינימלי. בספר משנת 1940, שסוקר את ההיסטוריה של ההסתדרות בחיפה, נקבע בפירוש: 'בעבודות שהאגודה לא שלטה בהן היה נהוג שכר יותר נמוך'.³⁵ לכן נעשתה החברות באגודות המקצועיות ליעד במאבק הפועלות בשנות השלושים.

לאורך שנות השלושים קיימה מועצת הפועלות משא ומתן עם האגודות המקצועיות בניסיון לגבור על התנגדות חבריהן לקלוט פועלות כחברות אגודה. המועצה אף תבעה ממוסדות ההסתדרות ומלשכותיה המקומיות להפעיל לחץ על האגודות לכבד את עקרון השוויון ולפתוח את שעריהן לפני הפועלות.³⁶ כדי להסיר מכשולים הציעו נציגות תנועת הפועלות הסדר דומה לזה שהציעו בשנות העשרים לקיבוצי הבניין, היינו גיוס הלוואות למימון ההכשרה המקצועית בתמורה לקבלת הפועלות לאגודה. עם אגודת המרצפים בחיפה למשל, אגודה שנחשבה חזקה ומסוגרת, התקיים משא ומתן במשך חצי שנה. למרות ההצעה, ואף שהייתה באותה עת דרישה גוברת למרצפים, צורפה בעלת מקצוע אחת בלבד לחברות באגודה.³⁷

גם כאשר מאמצי מועצת הפועלות נשאו פרי, הפשרות שנדרשו פועלות לקבל כדי להיות חברות באגודות המקצועיות בענף הבניין פגעו למעשה בזכויות רבות שעליהן הייתה האגודה אמורה להגן, ובמידה מסוימת עשו מהן סקציה בפני עצמה. אחת הדוגמאות לכך היא אגודת הפועלים בתעשיית חומרי הבניין. הצטרפות פועלות לאגודה זו היא סיפור יוצא דופן במקצת. כשישים מתוך 170 חברי האגודה בחיפה בשנת 1940 היו פועלות, והן לא נדרשו למאבק של ממש כדי להתקבל בתור חברות.³⁸

33 'פועלות לקבוצת הבניין', שם; מה' גלנר אל ח' שפרינצק, 1926, אצ"מ, S9/1806; 'פועלות בקבוצי הבניין', דבר, 10.2.1926, עמ' 8; ו' פרויס, 'קבוצי הבניין בשנות תרפ"ג-תרפ"ו', נדבכים, עלים לענייני הסתדרות הבניין ו'סולל בונה', 27.4.1926, עמ' 4-6.

34 אליהו בילצקי, הבונים בחומה, 50 שנה, תולדות פועלי הבניין בארץ ישראל, הסתדרות פועלי הבניין, תל אביב 1972, עמ' 61-107; הסתדרות בחיפה בשנים 1933-1936, ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, מועצת פועלי חיפה, חיפה 1940, עמ' 83-100; לוי קנטור, הזרוע המקצועית, פרקים בהתפתחות התנועה המקצועית בארץ, אל"ף, תל אביב תשכ"ו, עמ' 218-224.

35 הסתדרות בחיפה בשנים 1933-1936, עמ' 87.

36 'החלטות הועידה', דבר, 10.2.1932, עמ' 4.

37 טיגר, 'בעבודה', עמ' 16; הסתדרות בחיפה בשנים 1933-1936, עמ' 105.

38 הסתדרות בחיפה בשנים 1933-1936, עמ' 106.

למרות זיקתה הברורה של אגודת הפועלים בתעשיית חומרי הבניין לתחום התעשייה, היא סופחה להסתדרות פועלי הבניין, ולא בכדי. הכלתה של האגודה בהסתדרות פועלי הבניין הייתה אחד האמצעים שהשפיעה בהם ההסתדרות על הזהות הלאומית של העובדים בענף חומרי הבניין דרך מאבק לשיפור תנאי העבודה. בשנות העשרים היו מרבית העובדים בתעשיית חומרי הבניין ערבים ויהודים יוצאי עדות המזרח, ומרביתם לא היו מאורגנים. עקב כך היה השכר בענף נמוך מאוד לעומת השכר בענף הבניין, ופועלים יהודים יוצאי אירופה נמנעו מלהשתלב בו. בשנות השלושים, כחלק מן המאבק על עבודה עברית, התחילה ההסתדרות לארגן את הפועלים בענף כדי להגדיל את מספר הפועלים היהודים.³⁹ אמנם פועלות שפנו לענף חומרי הבניין סבלו מהתנגדות של מעסיקים, אולם בתחרות על עבודה זולה היה לפועלות יתרון: הן עצמן נחשבו כוח עבודה זול.

כאמור, העסקת פועלות יהודיות בשכר נמוך הייתה פתרון לקושי שהעלה המאבק על עבודה עברית. משמעותה המעשית של עבודה עברית הייתה התבססות של שוק התעסוקה על עובדים יקרים. מחד גיסא היו הפועלות כוח עבודה זול, ומאידך גיסא תאמה העסקתן את סדר היום הרעיוני של המוסדות הציוניים וחסכה מהמעסיקים חיכוכים.⁴⁰ כך, למרות ההתנגדות ולמרות תהליכי מיכון שחלו בענף (וברוב המקרים הדירו את הפועלות), הצליחו פועלות להיכנס לעבודות בתעשיית חומרי הבניין, ועל פי מפקד העובדים שנערך בשנת 1937 הן היו קרוב לעשרה אחוזים מכלל הפועלים בענף בערים. אפשר להניח כי המאבק על עבודה עברית בתעשיית חומרי הבניין, ריבוי הפועלות היהודיות שהצליחו להשתלב בו וההתאגדות המאוחרת יחסית סללו את דרכן של הפועלות אל האגודה המקצועית.⁴¹ אולם בהצטרפות לאגודה לא תם המאבק, שכן חברות האגודה הודרו מהסכמי השכר. אגודת הפועלים בחיפה לדוגמה ניהלה מאבק על שכר העובדים בענף חומרי הבניין והצליחה להנהיג שכר יומי קבוע לפועלים במקצועות השונים. בראש סולם השכר היו יוצאי מדרגות, אחריהם יוצאי מרצפות, ולבסוף הפועלים בעבודות האחרות. הפועלות, ותהא אשר תהא העבודה שעסקו בה, נכללו בדרגה נפרדת, נמוכה מכל דרגות השכר של הפועלים. השכר המרבי לפועלות היה נמוך מהשכר המינימלי לפועלים בדרגה הנמוכה ביותר.⁴² בשל מגבלותיה של שיטת הפעולה הממוסדת בארגון העובדות היו פועלות שבחרו אפיק פעולה אשר עקף את מוסדות הפועלים. כזאת הייתה הקמתה של האגודה לפועלות ברוֹפָה וניקוי בניינים חדשים בנובמבר 1934. ראשיתה של התארגנות זו ב-14 עובדות בתל

39 שם, עמ' 105-107; 'באגודות המקצועיות בתל אביב', דבר, 19.3.1930, עמ' 4; מרדכי נמירובסקי, 'תנאי העבודה של פועלי הבניין בתל אביב', שם, 20.2.1931, עמ' 3.

40 בת שבע מרגלית שטרן, 'למלכה אין בית למלך אין כתר, מעמדן של נשים יהודיות בשוק העבודה בארץ ישראל המנדטורית', בתוך: אבי בראלי ונחום קרלינסקי (עורכים), כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1948 (עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא, 2003), עמ' 107-152.

41 המפקד הכללי של העובדים העברים בא"י, פנקס ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל, תל אביב 1938, טבלה 20.

42 הסתדרות בחיפה בשנים 1933-1936, עמ' 106-107.

אביב, שסבלו מתחרות גוברת על מקומות עבודה, אשר גררה יחס לא מכבד מצד נותני העבודה ושחקה את השכר הנמוך ממילא. פנייתן להסתדרות באוגוסט 1934 הביאה הן את נציגות מועצת הפועלות והן את מזכיר אגודת פועלי הבניין להכיר בחשיבות הארגון של פועלות בתחומים אלה.⁴³

התבקש אז שהן תיקלטנה באגודת פועלי הבניין, שהייתה המסגרת שאיגדה את הפועלים הקבועים הלא מקצועיים בענף, אולם הייתה זו אחת האגודות המסוגרות ביותר, והיא הביעה התנגדות לצירוף פועלות הן בחיפה הן בתל אביב. הפועלות ידעו על הדרה זו, ולכן לא ניסו להצטרף לאגודה ישירות אלא רק ביקשו את חסותה. מוסדות הפועלים, ובהם גם מועצת הפועלות, לא מיהרו לסייע, וללא תמיכתם לא היה סיכוי להשתלב באגודה. לבסוף כינסו הפועלות אספה של כשמונים עובדות והקימו אגודה עצמאית; זו זכתה לאחר הקמתה לפעול בפיקוחה של אגודת המרצפים.⁴⁴

אסטרטגיה חמישית – בדלנות

התבדלות מגדרית לא הייתה תופעה חדשה לגמרי בתקופת המנדט. עוד בתקופת העלייה השנייה, פועלות שהתקשו לקבל עבודה בחקלאות אימצו שיטת התארגנות מתבדלת. בתחילה היו אלה גילויים של תמיכה הדדית בין פועלות שחלקן מקום מגורים. אחת מחברות הקבוצה יצאה לעבוד לפרנסת האחרות, והדבר אפשר לחברותיה לחפש עבודה בחקלאות. בשלב שאחרי כן החלה התארגנות בדלנית ממוסדת יותר, עם אספת הפועלות הראשונה ב־1911 והקמת חוות העֲלָמוֹת בכינרת. קבוצות של נשים שהוכשרו בחווה היו הראשונות שהתקבלו כקבוצות לעבודה בקיבוצים. תקופת העלייה השלישית והשנים שאחרי כן התאפיינו בהתבססותם של דפוסי פעולה שנוצרו בתוך תנועת הפועלות בתקופת העלייה השנייה.⁴⁵

במישור הפוליטי התבטאה הבדלנות בהקמתה של מועצת הפועלות ב־1921. בתחום העבודה בחקלאות היא התבטאה בחתירה לשחזור הדגם של חוות הכשרה חקלאיות לפועלות באמצעות הקמתם של משקי הפועלות הראשונים ב־1921. ובכל זאת, יצירת נגזרת נוספת של האסטרטגיה הבדלנית והחלתה על השתלבות פועלות בענפי הסלילה והבניין דרשו נורמליזציה של רעיון הבדלנות בתוך תנועת הפועלות.

בתחילה הייתה הבדלנות בענפים אלה יוזמה ספונטנית ומקומית של נשים, על פי רוב בתגובה להתנגדות הפועלים או בעלי תפקידים אחרים. יוזמות דוגמת קבוצות בדלניות במחנות העבודה בכבישים היו מקור השראה לפועלות שעברו אל הערים וניסו להיקלט בענף הבניין, כמו שתיארה פישמן בספרה: 'תקופת הטענות מימי הכבישים בדבר

43 אלקה, 'למצבה של הפועלת בתל אביב', **דבר הפועלות**, 5 (17) שנה ב, 25.8.1935, עמ' 11.

44 'פועלות העובדות ברובה וניקוי מתארגנות', **דבר**, 28.11.1935, עמ' 6.

45 מרגלית שטרן, **נאולה בכבלים**, עמ' 50-51; גופר, **האשה הציונית**, עמ' 63-65; אסתר כרמל חכים, **שלהבת ירוקה, חנה מיוזל – מפעל חיים**, יד טבנקין, רמת אפעל 2007, עמ' 55.

הדפיציטים שהצערות גרמו לקבוצות, שמשה הוראה לפועלת להימנע עד כמה שזה אפשרי משותפות ולעבוד על אחריות עצמן.⁴⁶

המעבר של פועלות אל הערים הבליט את קשיי ההשתלבות שלהן בשוק העבודה בכלל ובענף הבניין בפרט. שיעורי אבטלה גבוהים בקרב נשים התפרשו בציבור כעליבות, כחולשה אישית או מגדרית וכהיעדר יוזמה עצמית. בראשית שנות העשרים, מנהיגות יחידות בלבד בתנועת הפועלות, כמו עדה פישמן, רחל ינאית וחנה מייזל, ניסו לקדם הקמה של קבוצות בדלניות ודרשו ממוסדות ההסתדרות לפעול לארגון קבוצות קבלניות של פועלות בלבד כדי לעודד את האקטיביות ואת היוזמה שלהן.⁴⁷ אך גם הן האמינו שמדובר בשיטת פעולה זמנית בלבד. בחלוף הזמן הלכה והתבדת ההנחה שהבדלנות היא אילוץ קצר מועד בדרך להשתלבות מלאה של פועלות בשוק העבודה ובחיים הפוליטיים, ולפיכך קיבלה האסטרטגיה הבדלנית הכשר בתור שיטת פעולה לטווח ארוך.

התגבשות רעיון הבדלנות והשתרשותו בתנועת הפועלות

עוד בוועידת הפועלות שנערכה בספטמבר 1922 אפשר להבחין בניצני שינוי בניתוח מצבן של הפועלות, ומה שנחשב תחילה תוצר של חולשה וחוסר יוזמה קיבל פרשנות חדשה. לחברות הוועידה הלכו והתבררו הקשר ההדוק בין אבטלת הפועלות ובין ההתנגדות של חברי הקבוצות הקבלניות לקבל לשורותיהם עובדות והפסיביות המופגנת של המשרד לעבודות ציבוריות בנוגע לכך. המשתתפות בוועידה תמכו בהעמקת ההתבדלות כאסטרטגיה בשוק העבודה, והוועידה הטילה על מועצת הפועלות לארגן קבוצות עבודה של נשים בלבד.⁴⁸

גם באספת הפועלות שנערכה בדצמבר 1923 הייתה האסטרטגיה הבדלנית נושא לדיון. גולדה מאירסון הצטרפה לעמדתה של עדה פישמן בדבר הצורך להקים קבוצות קבלניות של נשים בלבד ולהכשיר נשים למקצועות מסוימים בהכשרה מאורגנת. פתרונות שהוצעו לבעיות בשוק העבודה בבניין קיבלו את הבדלנות כבסיס. כך למשל כשדובר על קבוצות של פועלות לא מקצועיות שמתקשות לקבל עבודה כי חסר בהן בעל מקצוע, הפתרון

46 עדה מימון, 'למצב העובדת, מכתב ממועצת הפועלות לוועד הפועל', בתוך: ארז (עורך), 'לאורך הדרך, עמ' 113-114; 'ועידת הפועלות', הפועל הצעיר, 8.9.1922, עמ' 10-12; 'ועידת הפועלות (סוף)', הפועל הצעיר, 22.9.1922, עמ' 9; עדה פישמן, 'לקראת הוועידה הכללית', הפועל הצעיר, 12.1.1923; הנ"ל, 'תנועת הפועלות בארץ ישראל', עמ' 95.

47 הנ"ל, 'לשאלת העובדת', הפועל הצעיר, 11.11.1921, עמ' 12-14; הנ"ל, 'לקראת ועידת הפועלות', שם, 17.12.1920, עמ' 15-16; 'החלטות ועידת הפועלות הכללית', שם, 8.4.1921, עמ' 19-20; עדה, 'מועידת הפועלות', שם, 8.4.1921, עמ' 11-13; ח' מגדלית, 'מועידת הפועלות, הסולל 4, ז' ניסן תרפ"א', בתוך: חיים גולן (עורך), הסולל: כלי מבטא לפועלי העבודות הציבוריות, יד טבנקין, רמת אפעל 1991, עמ' 161.

48 'ועידת הפועלות'; 'ועידת הפועלות (סוף)'.

שהוצע היה לצרף בעל מקצוע לקבוצת הפועלות, ולא לנסות לשלב פועלות בקבוצה של עובדים.⁴⁹

המשבר הכלכלי בשנים 1925-1928 האיץ את אימוץ האסטרטגיה הבדלנית. אף כי נשים סבלו מאבטלה בתקופות של שגשוג ושפל כאחת, עתות משבר יצרו תנאים קשים יותר לכלל האוכלוסייה, ואלה הגבירו הן את המצוקה החומרית הן את הבידוד החברתי של נשים בעיר. בשל הייאוש והאכזבה של הפועלות מהמוסדות המארגנים הן 'נהפכו לאיכות בנפש לתנועת העבודה ולהסתדרות'.⁵⁰ הנהגת מועצת הפועלות סברה שגיבוש קבוצות של פועלות יוכל להקל את הבידוד החברתי והפוליטי ולספק מסגרת שתסייע 'לגבש את הרצון הלאומי והחברתי של החלוצה יותר מאשר מלחמת הקיום הקשה של הבודדת'.⁵¹

כך למשל במסמך שכתבה בנובמבר 1925 צביה וייס, חברת מועצת הפועלות, היא פירטה את ההצדקות להקמת מרכזי פועלות בערים וייחדה סעיף לקבוצות עבודה של פועלות. 'כולנו מבינים יפה את הערך של קבוצות עבודה מאורגנים',⁵² כתבה, והתייחסה לקבוצות שעמדו לקום לשם עבודה בריצוף, בבניין ובמשתלה. 'פה תפגושנה הצעירות מכל הזרמים, מכל הסוגים, תלמדנה להכיר אחת את רעותה בתנאים יותר נורמליים מאשר בגיהנום של לשכת העבודה'.⁵³ גם פישמן התייחסה לנושא בהרצאתה בוועידה החקלאית ב-1926, ואמרה: 'על ידי הקבוצות היתה לנו מטרה לקרב את החברה להסתדרות ולציבור, כי כל עוד שתישאר מורחקת מהציבור, תישאר החברה חסרה כל ענין ותוכן בחיים ובעבודה'.⁵⁴

נראה שעד המחצית השנייה של שנות העשרים חלה נורמליזציה ברעיון הבדלנות כאסטרטגיה בשוק העבודה, לא רק במועצת הפועלות אלא גם בהנהלה הציונית. ההתארגנות הבדלנית בענף הבניין הוכיחה את יעילותה במידה כזו שניתן היה להסתמך עליה בפניות לבקשת תקציב להתארגנות בדלנית אחרת. כאשר פנו יעל גורדון, טובה יפה וצפורה ברן ביוני 1926 למחלקת העבודה בהנהלה הציונית כדי לקבל תקציב לחבורת פועלות חדשה, הן נשענו על המוניטין של קבוצות הנשים בבניין: 'מתוך ניסיונו בעבודות בניין שונות בת"א יש לנו גם האמונה כי מלבד האפשרות שניתן ע"י הקבוץ לחברות לרכוש מקצועות עבודה, נכנס גם בתור קבוץ מאורגן בלשכת העבודה ונוכל גם להשיג עבודות צדדיות שונות'.⁵⁵ ואכן, בתקציב מחלקת העבודה של ההנהלה הציונית לשנת 1926-1927 היה סעיף של הלוואות 'ליסודן של קבוצות פועלות בעיר ובכפר ולהכשרתן'.⁵⁶ אין פירוט של תחומי

49 'מדור האשה', הארץ, 27.12.1923, עמ' 4.

50 מ"ש, 'ראשית החבורות', בתוך: רחל כצנלסון רובשוב (עורכת), דברי פועלות: מאסף, מועצת הפועלות, תל אביב 1930, עמ' 122.

51 פישמן, תנועת הפועלות בארץ ישראל, עמ' 162.

52 צביה וייס, 'מרכזי (או קלובי) הפועלות', 19.11.1925, אה"ע, 118-5-230-א.

53 שם.

54 עדה פישמן, 'הפועלת (הרצאת הח' עדה פישמן בוועידה החקלאית)', דבר, 8.2.1926, עמ' 2.

55 מיעל גורדון, טובה יפה וצפורה ברן אל מחלקת העבודה של ההנה"צ, יוני 1926, אצ"מ, S9/1800/2.

56 'יסוד הבית הלאומי היהודי בא"י', דאר היום, 20.8.1927, עמ' 1.

העיסוק וההכשרה של הקבוצות, אך על רקע התמיכה הכספית של המחלקה בהכשרת פועלות בניין באותה תקופה, אפשר להניח כי תוקצבו גם קבוצות שעסקו בבניין. מעורבותה של מחלקת העבודה בהנהלה הציונית מצביעה על קבלתה של הבדלנות המגדרית כשיטת פעולה מקובלת במוסדות שמחוץ למועצת הפועלות.

בדלנות: ממעשה להלכה

בעקבות האימוץ ההדרגתי של האסטרטגיה הבדלנית כאמצעי מאבק בשוק העבודה חל שינוי גם במישור הרעיוני, ובתוך מועצת הפועלות הלך והתגבש רציונל שנתן לה תוקף. בראשית העשור נחשבה הבדלנות אילוץ זמני, ובתוך שנים אחדות היא קיבלה תוקף הן ככלי מעשי שיעילותו הוכחה והן ככלי חינוך לשיפור האקטיביות של הפועלות. כמו שאמרה עדה פישמן בוועידה החקלאית בינואר 1926: 'את קבוצות הפועלות היו רגילים לפנים לכנות בשם "מנזרים", אך כבר התרגלנו לראות בהן תופעה טבעית, הכרחית וחיונית'.⁵⁷ בטקסטים שפרסמו פעילות במועצת הפועלות במחצית השנייה של שנות העשרים כמעט לא הוצגה עוד הבדלנות כפעולה לעומתית אלא כפעולה שיש לה ערך משל עצמה. פרויקט חינוך הפועלת ליוזמה ולאקטיביות החל לתפוס מקום חשוב בסדר יומה של מועצת הפועלות. הוא עיצב את הפרקטיקה הבדלנית, הן בנוגע לפועלות הבניין הן בנוגע לפרויקט של משקי הפועלות, כאמצעי להכשרה חלוצית שיהיה 'הכור שבו תצרך ההכרה העצמית של העובדת'.⁵⁸

תהליך הנורמליזציה של הבדלנות הגיע לשיאו בשנות השלושים, שאז ראו חברות במועצת הפועלות בקבוצות בדלניות בתחום הבניין פרויקט מוכר, שיש ללמוד ממנו. צפורה בת עמי, שהייתה חברה במזכירות מועצת הפועלות, תיארה את הפועלת במושבה, ותיאורה נראה כמו היפוך היסטורי של סדר הדברים: 'אם בבנין הצליחה הקבוצה הקבלנית של הפועלות, היתה מצליחה גם בחקלאות'.⁵⁹ בנובמבר 1936 פרסמה בת עמי סקירה על הפועלת בעבודות הציבוריות וכתבה: 'חשבנו תמיד שהחברות צריכות לעבוד בקבוצות עצמיות'.⁶⁰ אף שטענה גורפת זו אינה תואמת את ההסתייגות מרעיון הבדלנות בתחילת שנות העשרים, אמירות מעין זו יכולות להעיד על הצלחתה של הבדלנות המגדרית כאסטרטגיה בשוק העבודה. בד בבד עם שיא הצלחתו של הרעיון חל שינוי מהותי בשימוש של מועצת הפועלות בו במאבק על עבודות הסלילה והבניין. מועצת הפועלות התרכזה אז בשריון מכסות עבודה לפועלות ובהגנה עליהן, בעיקר בעבודות הציבוריות. הארגון קיבץ נשים מובטלות בערים לקבוצות עבודה גדולות, ואלה יצאו בדרך כלל לעבודות ניפוח חצץ ויישור חולות. כך

57 מימון, 'לשאלת הפועלת, בוועידה החקלאית'.

58 פישמן, *תנועת הפועלות בארץ ישראל*, עמ' 160.

59 צפורה בת עמי, 'מדוע איבדה הפועלת את עמדותיה?', *דבר*, 23.12.1931, עמ' 3.

60 הנ"ל, 'הפועלת בעבודת ציבוריות וכבישים', שם, 9.11.1936, עמ' 3.

השתנתה הבדלנות מאמצעי להעצמה של פועלות וכלי ליישום חזון של שוויון למאגר של פתרונות דחק אשר מספק עבודה לא מקצועית בשכר נמוך לפועלות מובטלות.⁶¹ אם אנסה לסכם את שני העשורים, אסטרטגיית הבדלנות הייתה כלי יעיל להתמודדות עם ההתנגדות של הפועלים בענף הבניין ועם חוסר הנכונות של מוסדות ההסתדרות לסייע לפועלות לרכוש מקצוע בתחום. היא סייעה לפועלות להתבסס בכמה תחומי עיסוק ולזכות במידה של בלעדיות עליהם. כאסטרטגיה של קבוצות קטנות, הבדלנות הייתה דרך פעולה שלא דרשה רמת ארגון גבוהה ולא חייבה תמיכה והסכמה מצד מוסדות. קבוצות קטנות של פועלות יכלו לחבור בקלות ובמהירות, ומקצתן הגיעו להישגים מידיים. בתור אסטרטגיה של מועצת הפועלות הייתה זו דרך פעולה מרכזית בגיבוש כוח פוליטי שהתבטא במאבק על הסלילה והבניין, בעיקר בשנות העשרים.

גם אם בעזרת המקורות ההיסטוריים קשה להעריך את הדרכים האחרות שהשפיעה בהן הבדלנות על הפועלות בענף הבניין, תיאורים של התארגנויות בדלניות אחרות, דוגמת אספת הפועלות הראשונה, יכולים ללמד על השפעתה המיטיבה ביצירת סביבה בטוחה ומרחב של אחווה שעודד נשים להתבטא, בגיבוש תודעה פמיניסטית ובמינוף התארגנויות ששירתו את טובתן של פועלות.⁶²

המתח בין השתייכות להתבדלות

מבט על כלל האסטרטגיות במאבק מגלה תנועה דו־כיוונית של מאמצי השתייכות מול התבדלות. אם נמקם את האסטרטגיות הללו על שני צירים, נוכל להבין טוב יותר את הצביון הדו־כיווני של המאבק: ציר אחד של אסטרטגיות שפעלו בתוך מנגנוני השוק וחתרו לקדם השתייכות לתנועת הפועלים, וציר אחר של אסטרטגיה בדלנית, המכוון לבניית כוחה הפוליטי של תנועת הפועלות.

הציר הראשון מאגד בתוכו אסטרטגיות מקובלות של מיעוטים בשוק קפיטליסטי, המתבססות על ניצול היתרונות של עמדת הנחיתות החברתית והכלכלית. כמו קבוצות שוליים אחרות, במאבק על השתלבות בעבודות הסלילה והבניין ניצלו נשים את פערי השכר המגדריים, 'תפסו' נישות של תחומי עיסוק מבוקשים פחות תוך כדי יצירת תיוג 'נשי' שמיתן את התחרות, וחתרו לרמה מקצועית גבוהה, שהעניקה להן יתרון מול עובדים לא מקצועיים. בתוך כך התפתחה מערכת פיצויים בצורת גיוס 'מלגות' להכשרה מקצועית והשלמות שכר לעבודות לא רווחיות, שנועדה להחליף את התמורה הכספית בשוק העבודה ואת ההסדרים שהגנו על עובדים גברים בשוק העבודה.

61 'מצב הפועלת', דבר, 28.1.1938, עמ' 5; פרומה טיגר, 'מפנות העבודה', דבר הפועלת, שנה ה', 12-11.1938, עמ' 39; 'הדיון על עניני העבודה', דבר הפועלת, 3 (27), שנה ג', 10.6.1936, עמ' 21; 'בכפר', דבר, 10.10.1939, עמ' 6; מצ' בת עמי, מרכז העבודה, אל הסוכנות היהודית, מחלקת העבודה, 8.6.1936, אצ"מ, S9/1096.

62 פישמן, תנועת הפועלות בארץ ישראל, עמ' 17-18; כרמל חכים, שלהבת ירוקה, עמ' 55.

האסטרטגיות בציר הפעולה הראשון הביאו להישגים ישירים, לעתים מהירים, אך רובם היו קצרי טווח. דבורה ברנשטיין הראתה כי נשים היו הראשונות להיפלט משוק העבודה בתקופות מיתון והאחרונות להיקלט מחדש בתקופות של גאות כלכלית. הקליטה מחדש בענפי הסלילה והבניין דרשה בכל פעם את חידוש המאבק, ולא התרחשה מאליה.⁶³ תופעה זו, המשתקפת היטב במסמכי התקופה, מנוגדת להיגיון של השוק – עדיפותו של כוח העבודה הזול ביותר. הן בתקופות משבר הן בתקופות צמיחה, לנשים היה יתרון ככוח עבודה זול לעומת הגברים. הפרשי שכר על עבודות זהות לא זו בלבד שהיו מקובלים אלא שהם אף שימשו אסטרטגיה של עובדות במאמציהן להשתלב בענפי הסלילה והבניין ובתחומים אחרים. גם אם ניתן את הדעת לחסרונות אחדים שמהם סבלו נשים בענפים אלה, כמו כוח פיזי פחות, ניסיון קצר והכשרה לקויה, אין הם לבדם יכולים להסביר את המאמץ הפעיל והממשי שנדרש מפועלות שביקשו להשתלב בעבודה בכל פעם שהתחדשה הצמיחה במשק, ונדרשת פרשנות נוספת.

הסבר אפשרי הוא שהדינמיקה המגדרית של שוק העבודה היא עדות ליכולתה של הדומיננטיות של הגברים להכפיף אליה את העדיפות של נשים בשוק העבודה. הד"ר הילדה אופנהימר, שפרסמה מפעם לפעם מאמרי דעה בדבר הפועלת, הצביעה על כך עוד בשנות השלושים. כשהואטה הצמיחה במשק פגע המיתון בשוק העבודה וגברה האבטלה. באותן עתות התקוממו מנהיגים ופועלים נגד העסקת נשים בטענה שנשים, ובייחוד הנשואות, תופסות מקומות עבודה של גברים מפרנסים. בתגובה הסבירה אופנהימר כי הדרישה לפטר נשים נשואות אינה אלא ביטוי של המאבק על שליטת גברים בשוק העבודה.⁶⁴ כשנכנסו נשים לתחומים 'גבריים', אפילו בתקופת שגשוג וגם אם היו רווקות, הן איימו על הדומיננטיות של הגברים בתחום, ובמאבק הכוחות שנוצר גבר שימור הסדר המגדרי על הגיון השוק.

כאמור, האסטרטגיות בציר הפעולה הראשון חתרו להשתייכות לתנועת העבודה ולהשתלבות בפרויקטים המרכזיים שלה. לצד השאיפה העקרונית לשותפות שוויונית, פועלות ומנהיגות הבינו את היתרונות המעשיים שבהשתייכות זו. תנועת העבודה, על מוסדותיה המארגנים, הייתה גורם מרכזי בגיוס הון, בתיעול השקעות הון ובארגון העובדים במשק היהודי. משום כך חבירה אליה הגדילה את הסיכוי ואת האפשרויות להכשרה מקצועית ולתעסוקה מפרנסת. לכאורה יכלה השתלבות בתנועת העבודה לקרב נשים אל מרכזי הכוח הפוליטיים ולאפשר להן להיות שותפות משפיעות אבל בפועל הצליחו נשים מעטות בלבד לחדור את סוללת המחסומים שהוצבה בפניהן ולצבור כוח בתוך תנועת הפועלים הכללית.

מגבלותיהן של האסטרטגיות שחתרו להשתלבות דחפו פועלות ופעילות לחפש אופני פעולה אחרים, שכן השתתפות בעבודה כשלעצמה, כמו שציינה דפנה יזרעאלי, לא הקנתה

63 ברנשטיין, 'מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות', עמ' 115-144.

64 מרגלית שטרן, 'למלכה אין בית למלך אין כתר', עמ' 111-112; ד"ר הילדה אופנהימר, 'עבודתה של האשה הנשואה', דבר הפועלת, 6, שנה א, 30.8.1934, עמ' 13.

לנשים אוטומטית השפעה פוליטית בקבוצות שאליהן הן השתייכו ובמוסדות היישוב.⁶⁵ ציר הפעולה השני, הבדלני, ובכללו שכלול מיומנויות ארגוניות, פיתוח תודעה פוליטית והגברת הסולידריות בין נשים, כוון אפוא לבניית כוחן הפוליטי של פועלות, בעיקר באמצעות מועצת הפועלות בתור הגוף המאגד והמייצג את הנשים העובדות.

בתקופות שגשוג הצליחה ההתארגנות הפוליטית הבדלנית לחולל שינוי מסוים בהפרדת העיסוקים המגדרית, לערער במידת-מה את הבלעדיות של הגברים בשוק העבודה ולשמר את הידע שנצבר בהן בנוגע למאבקים. הייתה לכך חשיבות מכרעת בעת חידוש המאבק לאחר תקופת משבר, לצד תפקידה של ההתארגנות הפוליטית בייצוג ציבורי של המאבק, שבהדרגה סייע למתן כמה ממוקדי ההתנגדות.

אמנם התנועה הדו-כיוונית, בין אסטרטגיות שכוונו להשתייכות ואף להיטמעות של נשים בתוך תנועת העבודה ובין אסטרטגיה בדלנית שכוונה לבניית כוח פוליטי מול תנועת העבודה, יצרה מתח בין השאיפה להשתייך ובין הכוח שבהתבדלות, אך למעשה לא סתרו שני הכיוונים זה את זה אלא השלימו זה את זה. אפשר לראות בשני צירי הפעולה את סך כל כלי המאבק שהיו זמינים לפועלות, לפעילות ולמנהיגות. זו הייתה קבוצה גדולה של נשים, שהיו ביניהן מחלוקות, שאימצו מטרות שונות, לעתים סותרות, שהיו מקורבות יותר או פחות לערכי תנועת הפועלות ותנועת העבודה בכללה ולמוקדי הכוח שלה, וכפועל יוצא מכל אלה היו מחויבות למאבק ברמות שונות.

אך לא די בפרשנות זו, שכן היא מציבה את כל דרכי הפעולה במאבק כנגזרת של עמדתן השולית של נשים בשוק העבודה, אשר נכפתה עליהן באמצעות בידול תעסוקתי. אף שאכן, האסטרטגיות אשר חתרו להשתייכות מזכירות אופני פעולה של קבוצות שוליים חברתיות אחרות, את הבדלנות אפשר לפרש גם אחרת.

השתייכות מתוך התבדלות

במקום לראות בבדלנות אסטרטגיה שמנציחה את השוליות של נשים בשוק העבודה ובמרחב הפוליטי, אפשר לראות בה דרך לפרוץ אותה באמצעות שעתוק של דרך פעולה שנגזרה מתוך האתוס השליט בתנועת העבודה, האתוס החלוצי, שנקט בדלנות מסתגרת בתור אמצעי לצבירת כוח.

אחד הקונפליקטים שאפיינו את תנועת העבודה הציונית היה הסתירה בין האידאולוגיה הסוציאליסטית ובין האתוס החלוצי. מתוקף האידאולוגיה הסוציאליסטית הגדירה תנועת העבודה הציונית את כינונו של מעמד עובדים יהודי רחב שעוסק בעבודת כפיים בארץ ישראל כמטרה ראשונה במעלה.⁶⁶ לעומת זאת, האתוס החלוצי הבחין בין המוני הפועלים ובין החלוץ המתנדב, היוצא למלא את המשימה הלאומית של כיבוש הספר, מקיים אורח חיים סגפני ומקים חברת מופת מובדלת ומובחנת מכלל החברה. להבדיל מאופיו הפועלי והעממי של הסוציאליזם,

65 יורעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ ישראל', עמ' 109-140.

66 אניטה שפירא, ההליכה על קו האופק, עם עובד, תל אביב תשמ"ח, עמ' 360.

אליטיזם ופרישה מן החברה הם ממאפייני הבולטים של החלוציות. דני גוטוויין תיאר את הגשמת האתוס החלוצי בתנועת העבודה כרצף של פרישות מן המרכז אל הספר, ובהן הפרישה מהעיר אל הקיבוץ. בהמשך לפרשנותו של מקס ובר⁶⁷ גוטוויין טוען כי כהתנהגות מוכוונת גמול הוגשם האתוס החלוצי באמצעות אסטרטגיה בדלנית. פרישה מן החברה הייתה אמצעי למילוי המשימות הלאומיות והתנועתיות ותנאי לכינון חברה חדשה. תפקידן של הקבוצות הפורשות בשירות הלאום הקנה להן הון סימבולי וכוח פוליטי בתוך תנועת העבודה וכוונן את הפעולה הבדלנית כצידוק להקצאה נדיבה של משאבים חומריים מהמוסדות.⁶⁸

על יסוד טענות אלו אפשר לראות בבדלנות המגדרית אסטרטגיה שנגזרה מתוך האתוס החלוצי. עוד בתקופת העלייה השנייה פיענחו מנהיגות בתנועת הפועלות את מבנה הכוח בתנועת העבודה ויצרו גרסה מגדרית לקוד החלוצי, וזו הורחבה בתקופת העלייה השלישית. מנהיגות כמו עדה פישמן, חיותה בוסל, רחל ינאית, רחל כצנלסון-רובשוב, גולדה מאירסון, בבה אידלסון ופרומה טיגר ראו בעצמן בשנות העשרים והשלושים חלק מן ההנהגה של תנועת העבודה; ואכן, הן היו שותפות בה, מקצתן אף שותפות בכירות. הן הכירו בשוליות החברתית והכלכלית של נשים בתנועת העבודה, אך בהיותן חלק מהמרכז הפוליטי, הן השכילו לפעול לא מן השוליים בלבד אלא לאמץ אסטרטגיות של הזרם המרכזי כדי להיחלץ מן השוליות המגדרית.

אחד הרעיונות שאפיינו קבוצות חלוציות, שראו בעצמן אוונגרד שמשתייך לתנועת העבודה באמצעות הקבוצה, הוא רעיון ההשתייכות מתוך התבדלות. הקבוצה המתבדלת נחשבה ליבת ההגשמה של החלוציות הציונית, ופעולותיה – מענה לצרכים הלאומיים של העם כולו.⁶⁹ וריאציה על רעיון זה התגבשה כחלק מן הרציונל של הבדלנות המגדרית, תוך כדי התאמתו לקבוצות הנשים העירוניות, ובראשן ספינת הדגל של תנועת הפועלות באותה עת – משקי הפועלות. הבדלנות בתנועת הפועלות נחשבה כלי להכשרת הפועלות לחלוציות. הפועלת הייתה אמורה להרגיש לאחר הכשרתה הבדלנית השתייכות לציבור הפועלים, וזה היה אמור לקבל אותה כחברה המוכשרת לשותפות בפרויקט החלוצי.

אם נתבונן בנימוקים שהשתמשו בהם אחדות מהכותבות המרכזיות של תנועת הפועלות להצדקת הרעיון של השתייכות מתוך התבדלות בתנועתן, נבחין בקווי דמיון מובהקים לעקרונות הקבוצה החלוצית הבדלנית ולאוס החלוצי. ניקח לדוגמה חמישה עקרונות מרכזיים של הקבוצה החלוצית: חברי הקבוצה הם יוזמיה ומחולליה של מהפכה חברתית, הסוללים את הדרך לכלל האומה; חברי הקבוצה מקיימים חיי שותפות שוויוניים; הם שואפים לעצמאות כלכלית של הקבוצה; העיר, שרובו של ציבור הפועלים חי בה, היא גורם מגביל עבור החלוץ, ולכן

67 מקס ובר, *האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם*, עם עובד, תל אביב 1984.

68 דני גוטוויין, 'על הסתירה בין האתוס החלוצי לאידאולוגיה הסוציאליסטית בתנועת העבודה הישראלית: דוד בן-גוריון ויצחק בן-אהרן, 1948-1967', *עיונים בתקומת ישראל*, 20 (2010), עמ' 248-208.

69 הנרי ניר, *הקיבוץ והחברה 1923-1933*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשמ"ד, עמ' 129-147.

הייתה סמל גלותי אנטי-מהפכני; חברי הקבוצה רואים בעצמם מופת חלוצי לכלל החברה מחוץ לחברה.⁷⁰

בהשפעת העיקרון הראשון הדגישו כותבות מתנועת הפועלות את החשיבות של פיתוח היוזמה והאקטיביות של הפועלת, שהן תנאי בסיסי לשותפות בהנהגת המהפכה. חיותה בוסל, מראשונות הקבוצה החלוצית המבודדת דגניה, ועדה פישמן טענו שהקבוצה הבדלנית של פועלות הייתה המסגרת שהיוזמה והאקטיביות של הפועלת יוכלו להתגלות ולהתפתח בה. 'בקבוצות מיוחדות לפועלת ניתנים התנאים לגלוי יכלתה של העובדת, לפתוח עצמיותה והאיניציאטיבה שלה בעבודה', כתבה פישמן והסבירה: 'ההכרח לנהל את המשק בעצמן ולסדר את החיים בפנים יגלה את הכוחות האקטיביים בקרב הפועלות'.⁷¹ מאחר שפיתוח היוזמה העצמית הוא תנאי לכל תפקיד שתמלא הפועלת לאחר תקופת הכשרתה, הסבירה בוסל, הוא למעשה תנאי לקבלתה אל ציבור הפועלים.⁷²

גם עקרון השיתוף והשוויון בין חברי הקבוצה החלוצית הועתק אל מודל קבוצת הפועלות. כמו השאיפה של הקבוצות החלוציות לקיים חיים חברתיים ותרבותיים עשירים המתכתבים עם עקרונותיהם, גם את קבוצת הפועלות הגדירה פישמן 'פינת חיים חברתית-תרבותית על יסוד שוויון פנימי בין החברות'.⁷³ וכשם שהקבוצה החלוצית שאפה לעצמאות כלכלית, כך גם הפרויקטים הבדלניים של תנועת הפועלות בתחום העבודה – משקי הפועלות, חברות הפועלות והקבוצות הקבליניות – הוגדרו קבוצות שמטרתן לשאת את עצמן מבחינה כלכלית ולחזור להצלחה כלכלית.⁷⁴ בד בבד עם התפיסה שהעיר מגבילה את החלוץ, הקבוצה המעורבת מבחינה מגדרית הוצגה בתור גורם שמגביל את האישה ומונע את התפתחותה האישית והמקצועית לדרגת פועלת ואף חלוצה.⁷⁵

לבסוף, כמו התפיסה של הקבוצה החלוצית כחברת מופת, גם את הכשרתן של הפועלות יש להפוך להגשמה חלוצית ולהתמיר ליצירת מודלים ולהנהגת המחנה. לדברי עדה פישמן, קבוצת הפועלות אמורה לשמש 'מורת דרך לצבור הפועלות כולו ותחזק את האמונה בכוח יכלתה העצמית'.⁷⁶ כמו תפיסת הקבוצה החלוצית כאוונגרד, גם קבוצת הפועלות תפרוץ את הדרך לציבור הפועלות כולו 'ושערי העבודה יפתחו לפניו עד כדי חדירה בזכויות שוות לכל המקצועות'.⁷⁷ כשם שהקבוצה החלוצית היא אמצעי למילוי

70 שם, עמ' 21-30; שפירא, ההליכה על קו האופק, עמ' 360-371; אביגיל פז ישעיהו, תנאים של שותפות, קבוצה קומונה ארצית וקיבוץ, 1910-1926, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, קריית שדה בוקר 2012, עמ' 37-42, 73, 82.

71 פישמן, תנועת הפועלות בארץ ישראל, עמ' 114.

72 ברנשטיין, אשה בארץ ישראל, עמ' 62.

73 פישמן, תנועת הפועלות בארץ ישראל, עמ' 159.

74 שם, עמ' 158-159; רחל ינאית, 'שליבים', בתוך: רחל כצנלסון רובשוב (עורכת), דברי פועלות: מאסף, מועצת הפועלות, תל אביב 1930, עמ' 91-93.

75 פישמן, תנועת הפועלות בארץ ישראל, עמ' 157.

76 שם, עמ' 158.

77 שם.

הצרכים של כלל החברה הציונית, כך תשמש הקבוצה הבדלנית של הפועלות 'מכשיר לגידול מחנה של פועלות [...] אשר תתפוסנה את מקומן הראוי ביצירה המשקית הכלכלית של צבור הפועלים ותמלאנה דף, שהוא במדה רבה עוד חלק כיום הזה'.⁷⁸

מקור כוח חשוב אחר שזיהו מנהיגות בתנועת הפועלות בקבוצות החלוציות היה טוויית רשת של קשרים בין הקבוצות. בין הקבוצות החלוציות התקיימו קשרים שהתגבשו לכדי התארגנות מרכזית בתנועות המיישבות. כשהגדירה פישמן את אופן פעולתן של חבורות הפועלות, היא תיארה את היווצרותה של רשת חבורות אשר מקיימות קשרים חברתיים וכלכליים ומשתפות פעולה במאבק המגדרי, ואילו מועצת הפועלות היא ארגון מרכז ומייצג עבורן.⁷⁹

כך, אף שבספרות המחקר העולמית מקובל לראות בבדלנות מגדרית של נשים פעולה של קבוצה שהשוליות נכפתה עליה, בהקשר ההיסטורי של מנהיגות מועצת הפועלות פרשנות זו אינה יכולה לספק הסבר מלא. במונחי האתוס החלוצי, בדלנות היא אסטרטגיה של המרכז החברתי, שבאמצעותה זכו מגזרים בעדיפות חברתית, פוליטית וחומרית. מנהיגות תנועת הפועלות, שראו בעצמן בשר מבשרה של ההנהגה של תנועת העבודה הציונית, לא זו בלבד שזיהו את המנגנון אשר הפעולה הבדלנית מייצרת בו גמול אלא שהן גם השכילו לרתום אותו לתוך המסגרת המגדרית של נשים בשוק העבודה ובמרחב הפוליטי של תנועת העבודה כדי לצבור כוח ולאפשר לעובדות להשתלב במקצועות יוקרתיים, שהשכר בהם גבוה. נוסף על כך, אפשר לראות בהתמסרותה של שכבת המנהיגות לפועלן דרך להתמודד עם השניות שהרגישו בנוגע למעמדן בהנהגה המוסדית לעומת המעמד השולי של נשים בחברה בכלל ובשוק העבודה בפרט.

סופו של מאבק

שפע המקורות על המאבק משנות העשרים והשלושים, לעומת דלותם בעשור שאחרי כן, מסייע לנו לסמן את דעיכתו בראשית שנות הארבעים.

הנתונים המספריים במפקדי העובדים משנות העשרים והשלושים מלמדים אותנו שבמחצית השנייה של שנות השלושים נמנה המספר הגדול ביותר של פועלות במגוון התחומים הרב ביותר בענף הבניין. נוסף על כך, בין 1930 ל-1937 גדל מספר הפועלים הגברים בענף הבניין פי חמישה – מ-2,724 ל-13,931, ואילו מספר הפועלות גדל באותה תקופה פי 25 – מ-25 פועלות במפקד המוקדם ל-625 במפקד המאוחר. ידוע שכניסה של נשים לענף הבניין ולעבודות הסלילה דרשה מאבק בכל פעם שעבר הענף משפל לשגשוג, ולכן מדובר בהישג לא מבוטל.

78 שם, עמ' 154.

79 שם, עמ' 161.

אך חשיבותו של המאבק טמונה לא רק במספרן של פועלות הסלילה והבניין אלא בעצם קיומו. לאתגר שהציב מאבק זה מול תפיסות שמרניות של בידול בתעסוקה לפי מגדר היה תפקיד בערעור זהויות מגדריות דיכוטומיות, והוא מצטרף לשורה ארוכה של מאבקים שהתקיימו לפניו ואחריו, המפרקים את המודל ה'גברי' וה'נשי' המסורתי בשוק העבודה בפרט ובחברה בכלל ויוצרים מגוון רחב של אפשרויות לכל המגדרים.

מלבד ההישגים הישירים, המאבק היה ל'מגרש אימונים' שנצברו בו מיומנויות, התגבשו ונוסו דרכי פעולה, נבנתה סולידריות מגדרית והתפתחה תודעה פמיניסטית ומעמדית ששירתה נשים וארגונים במאבקים מאוחרים, וגם את כלל החברה היהודית בארץ ישראל בהתקדמות לקראת שותפות שוויונית יותר בחיי הכלכלה והחברה.

מדוע אפוא, למרות הישגיו הראויים לציון והפוטנציאל של מאבק מסוג זה לחולל שינוי של ממש ביחסי הכוח המגדריים בשוק העבודה, הוא דעך, נעלם ונשכח?

המקורות המעטים מן העיתונים ומן הארכיונים מלמדים אותנו שבראשית שנות הארבעים היו ניסיונות לשלב פועלות במפעלי הבנייה של הצבא הבריטי, שהיו הפרויקטים המרכזיים בענף הבניין בעת שהצטמצמה במידה ניכרת הבנייה הפרטית והציבורית בערים. וכן נרקמו תכניות להכשרת עובדות בענף הבניין ובתעשיית חומרי הבניין כדי להקל את מצוקת האבטלה של נשים. עם זאת, התנגדות תקיפה לשילוב נשים בעבודות בנייה של הצבא הבריטי (הן מצד הצבא הן מצד מוסדות ציוניים) מנעה מנשים קבלת עבודה בבניין, וככל הנראה תכניות ההכשרה לא יצאו מן הכוח אל הפועל.⁸⁰

ניסיון להבין את דעיכתו של המאבק מעלה על הדעת גורמים כמו חוסר היציבות שאפיין את התעסוקה בענפי הבניין, ההתנגדות המתמשכת להעסקת פועלות, השינוי בהרכב העולות לארץ ויציאתן של נשים משוק העבודה לאחר הנישואים. יש לצרף לכך את ההתפתחות בענפי עבודה אחרים, כמו תעשייה, שירותים ומקצועות חופשיים, שפתחה בפני נשים אפשרויות תעסוקה מגוונות יותר ושנויות פחות במחלוקת. דחיקתן הגורפת של פועלות ממפעלי בנייה וסלילה גדולים, כמו סלילת כבישים סמוכים לגבול ובניית נמל חיפה, הייתה עוד גורם שסילק מן המאבק את כוחו ואת תנופתו.

גורם אחר שאין להתעלם ממנו הוא השינוי בעמדתה של מועצת הפועלות בהנהגת המאבק. בשנות העשרים אימצה מועצת הפועלות את המאבק וניכסה אותו, בשנות השלושים היא הלכה והרפתה ממנו, עד שבשנות הארבעים הכריע השפל בענף, והוא הוזנח לגמרי. צירוף של שני גורמים מרכזיים הביא לדעתי לנטישת מועצת הפועלות את המאבק. הגורם הראשון הוא העדפה ברורה כל התקופה המדוברת של שילוב נשים בענף החקלאות מתחומים בעלי אופי עירוני, כמו סדרי העדיפויות בתנועה הציונית בכללה. כשם שזוהתה תנועת העבודה בראש ובראשונה עם ההתיישבות החלוצית החקלאית,

80 אליהו בילצקי, **סולל בונה 1924-1974**, עם עובד – תרבות וחינוך, תל אביב 1974, עמ' 234-239; נחום גרוס ויעקב מצר, 'ארץ ישראל במלחמת העולם השנייה: היבטים כלכליים', **לא על הרוח לבדה**, עמ' 301-303; הלוי, **בנקאי לאומה בהתחדשותה**, עמ' 164-165; יהושע זימן, **בנין הארץ, 1882-1945**, מכון להשכלה ציונית, ירושלים 1946, עמ' 88-98; 'חרושת הבנין בארץ', **המשקיף**, 21.12.1939, עמ' 3.

תנועת הפועלות ביקשה להיות מזוהה עם הכשרה חקלאית לפועלות, ובדרך זו להצדיק את תביעתה למשאבים. סדר העדיפויות הזה התבטא בחלוקת התקציב של מועצת הפועלות ובהשקעה לא פרופורציונלית בהכשרה חקלאית לעומת תחומים אחרים.

גורם נוסף קשור במקורות התקציב של מועצת הפועלות. כאמור, באמצע שנות העשרים נקלעה מחלקת העבודה בהנהלה הציונית, שהייתה אחד ממקורות המימון המרכזיים של מועצת הפועלות, לקשיים כלכליים. קשרים אישיים שנרקמו בין מנהיגות בתנועת הפועלות ובין מקבילותיהן בארגוני הנשים בחברה האזרחית הולידו שיתוף פעולה, וזה מילא את החסך בתקציב שהותירה מחלקת העבודה.

בראשית שנות השלושים חתמה מועצת הפועלות על הסכם התקשרות עם ויצו, וזו הייתה לגורם המימון החשוב בתקציבי המועצה. עם מטרותיה המוצהרות של ויצו נמנו הכשרת נשים לעבודה חקלאית ולעבודה במשק בית 'ובמקצועות אחרים המיוחדים לאשה'.⁸¹ שיתוף הפעולה עם ויצו התאים למדיניות של מועצת הפועלות וסייע להמשיך להזרים את עיקר התקציבים למשקי הפועלות. גם כשהקציבה ויצו כספים למגזר העירוני של תנועת הפועלות, הם הושקעו בהכשרה מקצועית בתחומים 'נשיים' או בתחומים שלא היו בהם חסמים נורמטיביים ותחרות גבוהה.⁸²

ויצו לא רק השקיעה משאבים כספיים בתנועת הפועלות אלא גם הצליחה להשיג יותר מ־1,500 רישיונות עלייה ייעודיים למשקי הפועלות. לשם כך הוגדרו משקי הפועלות כמסדות הכשרה לנערות והוסבו בהדרגה לבתי ספר חקלאיים לצעירות. השינוי היה כרוך בין היתר בהצבת ההכשרה בענפי משק הבית בחזית המטרות של משקי הפועלות, לצד ההכשרה החקלאית.⁸³

כך הועמק אי־השוויון בחלוקת התקציבים בתנועת הפועלות בעקבות שיתוף הפעולה עם ויצו וארגוני נשים אחרים מהחברה האזרחית, ולמאבק בעל מאפיינים רדיקליים לא היה עוד מקום בסדרי העדיפויות של מועצת הפועלות. בלי להפחית מחשיבותם של קשרי אחווה מגדריים בין מנהיגות במועצת הפועלות לעמיתותיהן בארגוני החברה האזרחית, יש לציין שהם גזרו פגיעה בקשרי האחוה בין מנהיגות התנועה לקהלה העיקרי, הפועלות העירוניות. הבחירה של תנועת הפועלות בקשרי אחווה עם ארגוני הנשים הייתה במידה מסוימת פרקטיקה אליטיסטית, שבאה לא רק על חשבון סולידריות מעמדית אלא גם פגיעה במאבק לשוויון מגדרי בשוק העבודה העירוני.

81 אברהם אוליצור, ההון הלאומי ובניין הארץ, עובדות ומספרים, 1918-1937, הלשכה הראשית של קרן היסוד, ירושלים 1939, עמ' 169.

82 שם, עמ' 172-173; מרגלית שטרן, גאולה בכבלים, עמ' 185.

83 שם, עמ' 222-224; עדה מימון, 'אל חיותה בוסל', בתוך: ארז (עורך), לאורך הדרך, עמ' 278; עדה פישמן, 'בועידת הפועלות, נאום הפתיחה', דבר, 26.2.1942, עמ' 2.

סיכום

המאבק של פועלות להשתלב בעבודות הסלילה והבניין בשנות העשרים והשלשים של המאה ה-20 נחל כמה הצלחות חשובות, אף שהישגיו כמעט נעלמו הן משוק העבודה והן מהזיכרון ההיסטורי הציבורי. זה היה אחד המאבקים הבולטים שפעלו בהם נשים מול כוחות השוק, מול נורמות של שמרנות, מול בידול מגדרי בתעסוקה ומול מאמצים לשימור הדומיננטיות הגברית כדי להשתלב במרכזי הכלכלה והחברה. הישגי המאבק וכישלונותיו כאחד הם נדבך חשוב בסיפור ההיסטורי של המאבק המגדרי בכללו, של ענפי הסלילה והבניין בארץ ישראל ושל העובדים בעיר בתקופת המנדט. זהו גם פרק מרכזי בסיפורם של יחסי הגומלין בין זהות מגדרית לשוק העבודה בשני ענפים מרכזיים ובעלי חשיבות מטריאלית וסמלית בכלכלת ארץ ישראל המנדטורית.

באמצעות בחינה של אסטרטגיות הפעולה העיקריות במאבק נחשפו שני צירי פעולה עיקריים. ציר אחד פעל בתוך ההיגיון שהכתיבה תפיסה קפיטליסטית של שוק העבודה ואופיין בחתירה לכלילתיות (אינקלוסיביות) של תנועת הפועלים ולהשתייכות של עובדות לפרויקטים המרכזיים שלה. ציר אחר פעל מתוך ההיגיון הפוליטי של בניית כוח, ואופיין במהלכים שחתרו תחת ההשתייכות באמצעות בדלנות מגדרית, אך בה בעת כוונו למטרה דומה. אופני הפעולה הללו מבטאים את סך כלי המאבק שעמדו לרשות נשים, שמקצתן היו מהגרות שחיפשו דרך להתקיים, כמה מהן היו פועלות שחתרו למימוש סדר יום שוויוני בשוק העבודה, ואחרות היו מנהיגות בתנועת הפועלות שחיפשו דרכים לסייע לאוכלוסייה הולכת וגדלה של נשים לעבוד למחייתן בד בבד עם בניית כוח פוליטי שיסלול את דרכן למרכז ההנהגה בתנועת הפועלים.

תנועת הפועלות בכללה וכל פועלת בפרט תמרנו את דרכן בשוק העבודה במרחב המוגבל שבין השתייכות לכלל הפועלי ובין התבדלות מגדרית. זו הייתה טריטוריה חברתית-כלכלית שנדחקה תדיר אל השוליים והודרה ממרכזי הכוח. תנאים אלה אילצו את העובדות ואת המנהיגות של תנועת הפועלות לצאת למאבק, ובו הן ניצלו כל יתרון של קבוצת שוליים בו בזמן עם בניית כוח פוליטי שנועד לחלץ אותן משוליותן. במרחב זה, שבין השתלבות במוסדות תנועת הפועלים ובין התארגנויות עצמאיות של נשים בלבד, נוצקה דמותה של הישות הפוליטית הפועלית של נשים בתקופת המנדט.

מעניין שדווקא תהליכי ההשתייכות לתנועת העובדים, גם אם הביאו להישגים מסוימים, הם אלו שקיבעו את מעמדה השולי של נשים בשוק העבודה שעה שתהליכי התבדלות תמכו בחיזוק מעמדה הפוליטי, אשר שירת אותן במאבק המאורגן.

